

State-Guild Organization Relations in the Bazaar: The Case of Tehran Bazaar (1800–1906)

Sajedeh Allameh*

PhD, Department of Sociology, University
of Tehran, Tehran

Extended Abstract

Introduction

This paper critically examines the conventional view of the state in Iranian social history, which commonly characterizes the state as an "oriental despotism", a sovereign that is absolute, all-encompassing, and detached from society, thereby denying the existence of any independent social forces throughout Iran's history. Contrary to this perspective, historical evidence and recent theoretical analyses offer a different picture of the state and society during the Qajar period in Iran: a fragmented and corporate power structure embedded within a complex

* Corresponding Author: Allameh.sajedeh@yahoo.com

How to Cite: Allameh, S. (2025). State-Guild Organization Relations in the Bazaar Case Study: Tehran Bazaar (1800–1906). *State Studies*, 11 (44), 1 - 52. doi: 10.22054/tssq.2026.86622.1685

social fabric composed of diverse groups, including tribal confederations among nomadic tribes, rural communities in villages, and “guild groups” in urban centers. Rather than relying solely on coercion to govern society, the Qajar state depended on an intricate and continuous process of negotiation and bargaining with these social groups. According to the dominant “oriental despotism” approach, however, it has often been assumed that independent guild organizations could not exist in Iranian cities because the state prevented their emergence and development. In light of this evidence and new theoretical analyses, the central question addressed here is: what was the nature of the relationship between the state and guild organizations in the bazaar in Iranian urban society during the nineteenth century Qajar period?

Theoretical Framework

To analyze this relationship, the paper adopts Joel S. Migdal's "state-in-society" framework. In contrast to classical state-centered approaches, this perspective does not regard the state as a unitary and omnipotent actor, but rather as an ensemble of institutions that continuously interact and struggle with social forces to shape the rules of social order. Accordingly, the boundaries between state and society are not fixed; instead, the dynamics of power and resistance determine the institutional position of social actors. To further clarify the concept of “relative independence” of guild organizations, the paper

draws on Max Weber's conceptual distinction between "autonomy" (subjection to external authority) and "self-governance" (the internal capacity to manage and regulate affairs). This distinction shows that guild independence is a spectrum that depends on the degree of subjection to state authority and the degree of control over internal matters.

Methodology

This research is a historical study that designed a case study focusing on guild organizations in the Tehran Bazaar between 1800 and 1906. Data collection draws upon primary sources including archival documents, newspapers, travel accounts, reports from foreign envoys, and memoirs of Qajar officials, along with credible secondary literature.

Findings

The findings are presented in two main parts. At the structural level, an analysis of the state's administrative arrangements for managing guild organizations and its financial dependence on them reveals a "power-balancing policy" based on the mutual needs of the state and the bazaar, including guilds. The Qajar state failed to establish a centralized administrative system. This failure meant that it could not consistently collect stable taxes nor effectively govern the bazaar by fully integrating its institutions into the bazaar. In this context, the state was compelled to rely on the cooperation of bazaar merchants and

guilds to secure revenue and maintain urban order, resulting in a “power-balancing policy” based on mutual dependence.

At the institutional level, the study shows that guild organizations possessed a form of "relative independence" in shaping and maintaining the rules that regulated socio-economic life in the bazaar. Analysis of elements such as the selection of guild heads, taxation, quality control, and pricing of goods, contracts, and labor conditions, master–apprentice relationships, dispute resolution (arbitration), social support, and financial-credit relations demonstrates that guilds exercised considerable self-governance in organizing work. Their subjection to the state was primarily defined through payment of guild taxes (bunyacha). In return for these taxes, the state not only allowed guilds to operate economically but also recognized their exclusive rights within their craft, effectively granting them a form of monopoly. Thus, guild groups in the bazaar experienced a kind of “relative independence” which, under state authority, allowed them a significant level of self-governance.

Discussion

The findings of this research challenge the one-sided portrayal of the "bazaar in bondage under absolute despotism" and instead illustrate a dynamic relationship between the state and the bazaar as a diverse and active urban institution where both sides were engaged in ongoing processes of negotiation,

compromise, resistance, and the reproduction of socio-economic rules. Compared to major merchants who, due to their substantial financial capital, had political influence, retailers and artisans, despite their limited wealth, gained collective bargaining power through their organization. This arrangement enabled the everyday administration of the bazaar's economic life, despite its formal subjection to the state, to be largely entrusted to enduring, informal, and reliable networks of guilds. Therefore, guild independence in Iran was neither absolute nor reducible to complete subjection; rather, it was a fluid spectrum that varied historically in response to the balance of social and economic forces.

Conclusion

In conclusion, the Qajar state, unable to establish a centralized power structure to govern economic life, inevitably pursued a policy that maintained a balance of power with bazaar actors. As a result, the integration of state institutions into guild organizations in the bazaar remained limited. This, in turn, shaped an institutional setting for guilds characterized by relative independence that allowed them, under state subjection, to enjoy a noticeable degree of self-governance. A more nuanced understanding of state–society relations in pre-modern Iran thus requires moving beyond the image of a monolithic, omnipotent state and recognizing the diverse, negotiated forms of local governance. This perspective

contributes to a better understanding of how local trust networks, market order, and intermediary institutions were historically formed.

Keywords: State, guild organizations, Bazaar, Tehran, Qajar Era.

رابطه دولت و سازمان‌های صنفی در بازار مطالعه موردی: بازار تهران (۱۹۰۶-۱۸۰۰ میلادی)

دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

ساجده علامه *

چکیده

هدف از این مقاله مطالعه چگونگی رابطه دولت با سازمان‌های صنفی در بازار در شهر جامعه پیشامدرن ایران است. برای مطالعه این پرسش، از چارچوب «دولت در جامعه» برگرفته از جامعه‌شناسی سیاسی جدید کمک گرفته شده است. روش پژوهش یک مطالعه تاریخی است که یک مطالعه موردی را پیرامون سازمان‌های صنفی در مکان بازار تهران در مقطع زمانی ۱۸۰۰-۱۹۰۶ میلادی طراحی می‌کند. در پی مطالعه چگونگی رابطه دولت و سازمان‌های صنفی در بازار تهران در این دوره، سیاست دولت و موقعیت نهادی در رابطه با این سازمان‌ها در بازار بررسی شده است. سیاست دولت که از طریق تحلیل ترتیبات اداری دولت برای اداره سازمان‌های صنفی و نیاز مالی دولت به آنها دنبال می‌شود، یک سیاست توازن قدرت براساس نیاز متقابل میان خود و سازمان‌های صنفی در بازار را نشان می‌دهد. همچنین تجزیه و تحلیل موقعیت نهادی سازمان‌های صنفی به معنای مولفه‌های ایجاد و حفظ قواعد کنترل حیات اقتصادی-اجتماعی نشان می‌دهد که سازمان‌های صنفی در بازار از نوعی از استقلال نسبی برخوردار بوده‌اند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت دولت قاجار ناتوان از ایجاد یک ساختار قدرت متمرکز برای اداره حیات اقتصادی به ناچار سیاستی را در پیش گرفت که بر حفظ توازن قدرت میان خود و بازاریان متمرکز بود. از این رو، ادغام نهادهای دولت در سازمان‌های صنفی در بازار محدود بود. این امر، به نوبه خود، در موقعیت نهادی سازمان‌های صنفی بازار نوعی از استقلال نسبی را رقم می‌زد که برای آنها تحت تابعیت اقتدار دولت امکان قابل توجهی از خودگردانی را فراهم می‌نمود.

واژگان کلیدی: دولت، سازمان‌های صنفی، بازار، تهران، دوره قاجار

طرح مساله

دیدگاه غالب در مطالعات تاریخ اجتماعی ایران متأثر از تفکر «استبداد شرقی» معتقد است که دولت در ایران، یک دولت قدر قدرت و همه‌جاحاضر استبدادی که در فوق جامعه قرار گرفته است و هیچ‌گونه نیروی اجتماعی توان عرض اندام در قالب گروه‌ها، سازمان‌ها یا طبقات در مقابل آن را نداشته است. دولتی که مبتنی بر انحصار دولتی مالکیت، اقتدار نظامی و دیوانی شدید قرار داشت (کاتوزیان، ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۱؛ ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۰؛ ۱۳۸۰؛ ۱۳۷۷؛ اشرف، ۱۳۵۹؛ ۱۳۷۴؛ ۱۳۵۳؛ ۱۳۸۶). در این وضعیت، هیچ قانونی وجود نداشت زیرا اراده دولت استبدادی خود قانون بود. «قانونی به معنی مجموعه ضوابطی که حد و مرزی برای اعمال قدرت دولتی تعیین کند و آن را قابل پیش‌بینی سازد در کار نبود. جایی که حقی نباشد از قانون هم خبری نیست. به عبارت دیگر جایی که تفاوتی بین قانون و اراده دلبخواهی قانگذار وجود نداشته باشد، مفهوم قانون زائد است... اصلاً معنای استبداد یا حکومت دلبخواهی دقیقاً همین است» (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۸). در این شرایط، «پدید نیامدن اجتماع شهری به عنوان اجتماعی همبسته و خودفرمان از شهروندان - که نقش پراهمیت در تحولات اجتماعی غرب بازی کرده است - به علت حضور قدرت سیاسی در شهر و زورفرمانی حکومت بر جامعه شهری بوده است. دولت در شهر مانع از رشد انجمن‌های خودفرمان صنفی و غیره بود» (اشرف، ۱۳۵۹: ۳۴).

امروز برخی از مطالعات که از جنبه تجربی بیشتری در مورد دوره قاجار برخوردار هستند، اعتبار چنین دیدگاهی را مورد پرسش قرار می‌دهند (لمبتون، ۱۳۶۰؛ آبراهامیان، ۱۳۸۴؛ کدی، ۱۳۶۹؛ مارتین، ۱۳۹۴؛ مجتهدزاده، ۲۰۰۴). تصویری که در مجموع این مطالعات از دولت و جامعه در دوره قاجار

ارائه می‌کنند، تصویری متفاوت است. این جامعه از یک ساختار گروهی^۱ پیچیده مبتنی بر گروه‌های متنوع تشکیل شده است. به عبارتی دیگر، ساختار اجتماعی «به واحدهای کوچک با سازمان‌های اجتماعی جداگانه» (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۲۲ و ۴۲) یا «سازمان‌های گروهی» (المبتون، ۱۳۶۰: ۹) تقسیم می‌شد که هر کدام در درون محدوده و سنن خود زندگی می‌کردند. فقط با پیوستن به یکی از این گروه‌ها بود که شخص می‌توانست جایگاه و امنیت کسب کند. «گروه‌های عشیره‌ای» در میان ایلات و عشایر چادرنشین، «گروه‌های روستایی» در روستاها و «گروه‌های صنفی» در شهرها از مهمترین این سازمان‌های گروهی بودند. چنین جامعه‌ای به «چهل‌تکه‌ای از حاکمان خودمختار و شبکه‌های قومی - قبیله‌ای، اقتصادی و مذهبی می‌مانست» (مجتهدزاده، ۲۰۰۴: ۴۱). از این رو، وظایف و فعالیت‌های دولت «بسیار محدود» تنها شامل «جمع‌آوری مالیات‌ها» و «حفظ نظم» بود (کدی، ۱۳۶۹: ۵۸). چنین دولتی در عوض آن که در اداره‌ی جامعه بر زور متکی باشد، بر «یک روند پیچیده و مداوم چانه‌زنی» با مردم درگیر بود. زیرا یک «نظام پیچیده توازن» قدرت میان دولت و مردم وجود داشت (مارتین، ۱۳۹۴: ۲۹ و ۴۳).

علاوه بر این مطالعات تجربی، رویکردهای نظری جدید نیز اعتبار چنین دیدگاهی را به چالش کشیده‌اند. این رویکردها دیدگاه‌های دولت‌محور^۲ را که در استقلال دولت از جامعه و ظرفیت آن در ساخت جامعه اغراق می‌کنند، مورد انتقاد قرار می‌دهند. حتی اقتدارگرایانه‌ترین دولت‌ها قادر به برقراری سلطه کامل بر همه ابعاد جامعه نیستند. با وجود آنکه دولت‌ها به دنبال نفوذ در همه حوزه‌های

^۱Corporate structure

^۲Group organizations

^۳State-centered

جامعه هستند، بسیاری از حوزه‌های حیات اجتماعی بر طریق خود باقی می‌مانند. در عوض، آنها بیشتر بر فرآیند مذاکره که در آن دولت و نیروهای اجتماعی یکدیگر را شکل می‌دهند، تاکید دارند. از جمله جوئل میگدال (۱۳۹۵) از محققان مطرح این رویکرد، در عوض تمرکز بر دولت، چارچوب «دولت در جامعه»^۱ را پیشنهاد می‌کند. میگدال معتقد است دیدگاه‌های دولت‌محور دولت را به عنوان یک ساختار یا کنشگر بیش از حد واحد، منسجم و همه‌جاحاضر مفهوم-سازی می‌کنند. در حالی که مرزهای دولت و جامعه به روشنی ثابت و مشخص نیستند بلکه از کشاکش نهادهای متعدد تشکیل شده‌اند. در واقع، یک کشاکش میان نهاد دولت و نهادهای موجود برای ایجاد و حفظ قواعد حیات اجتماعی وجود دارد. بنابراین، نظم اجتماعی از پیش موجود نیست بلکه از طریق روند مذاکره میان نهادهای اجتماعی موجود و نهادهای دولتی تعیین می‌شود.

این مقاله در نظر دارد با چارچوب «دولت در جامعه»، به چگونگی رابطه میان دولت و سازمان‌های صنفی در بازار تهران در قرن نوزدهم بپردازد. از آنجا که گروه‌های صنفی در بازار ایران در قرن نوزدهم، متشکل‌ترین و منسجم‌ترین گروه‌های اجتماعی در شهرها را تشکیل می‌دادند، به عنوان مهمترین سازمان‌های گروهی محسوب می‌گردند. دیدگاه متداول به سازمان‌های صنفی در رویکرد تاریخی «دولت استبدادی» این است که سازمان‌های صنفی مستقل در شهرهای ایران وجود نداشته است زیرا دولت در شهر مانع از شکل‌گیری و رشد آنها می‌شده است. آنها تنها به عنوان بخشی از دستگاه اداری دولت وسیله‌ای برای گردآوری مالیات و بیکاری از کسبه و پیشه‌وران بوده و تحت نظارت آمرانه دولت از فقدان خودمختاری رنج می‌برده‌اند (فلور، ۱۳۶۵؛ اشرف، ۱۳۵۹؛ ۱۳۷۴).

اما با در پیش گرفتن چارچوب «دولت در جامعه» پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که رابطه سازمان‌های صنفی در بازار با دولت قاجار در قرن نوزدهم در ایران چگونه بوده است؟

ملاحظات نظری و روشی

چارچوب «دولت در جامعه» در مقابل دیدگاه‌های دولت‌محور مطرح شده است که در ظرفیت دولت در ساخت جامعه اغراق می‌کنند. جو میگدال (۱۳۹۵) به عنوان یکی از نظریه‌پردازان مهم این رویکرد معتقد است دیدگاه دولت‌محور متأثر از نوع ایده‌آل دولت در تعریف کلاسیک وبر از دولت می‌باشد که از طریق قانون عقلانی، زور و حاکمیت مشروع را به انحصار خود درمی‌آورد. بر اساس این نوع ایده‌آل از دولت که برگرفته از دولت مدرن غربی است، دولت‌های جهان واقعی، به ویژه دولت‌های کشورهای جهان سوم، یا انحرافی از ایده‌آل وبری هستند یا نمونه‌های مخدوشی از این ایده‌آل. این ایده‌آل از دولت در جوامع جهان سوم، محققان را بر دولت متمرکز ساخت و سطح انتظار مردم از قدرت دولت را تقویت کرد. در حالی که چارچوب «دولت در جامعه» تغییر، موفقیت و شکست سیاست‌های دولت را محصول شکل‌درگیری و شیوه تعامل میان دولت و جامعه می‌داند. مرزهای دولت-جامعه نه ثابت است و نه به روشنی مشخص شده است بلکه چندگانه و مورد رقابت نهادها است. دولت یک کنشگر واحد و منسجم نیست بلکه مجموعه‌ای پراکنده از نهادها با مرزهای نفوذپذیر است. بنابراین، این رویکرد تصویری پیچیده و پویا از ساختار اجتماعی ارائه می‌دهد که در آن، نهادهای اجتماعی گوناگون بر سر ایجاد و حفظ قواعد برای کنترل حیات اجتماعی با یکدیگر در حال کشاکشی دائم هستند. از این‌رو، دولت به عنوان یکی از این نهادهای اجتماعی، جزیی از یک محیط منازعه است و همین امر توانایی

دولت برای افزایش ظرفیت‌ها و توانایی‌هاش را تحت الشعاع قرار می‌دهد. با در پیش گرفتن این رویکرد هدف این است که نشان دهیم روابط دولت قاجار با نهاد بازار در قرن نوزدهم چگونه بوده است؟ و این شکل از روابط چه موقعیتی را برای بازار رقم می‌زده است؟

هنگامی که از بازار سخن می‌گوییم، باید تاکید کنیم که اگرچه بازار تهران قرن نوزدهم یک موجودیت واحد را تشکیل می‌داده است، اما گروه‌های مختلفی را به لحاظ پایگاه اقتصادی- اجتماعی دربرمی‌گرفته است. زنجیره توزیع تجاری در بازار تهران، تجار بزرگ واردکننده و صادرکننده را با سطوح متفاوتی از خرده‌فروشان و تولیدکنندگان از طریق توزیع‌کنندگان عمده‌فروش و حق‌العمل‌کاران و صرافان به عنوان کنشگران ثابت مجموعه‌ای از شبکه‌های بهم‌پیوسته پیوند می‌زد که مبادلات پایداری را موجب می‌شد. این الگوی روابط تجاری نقش مهمی در وحدت بازار به عنوان یک موجودیت واحد داشت. در این میان، به استثناء تجار بزرگ، خرده‌فروشان و پیشه‌وران، صرافان و حق‌العمل‌کاران و حتی بنکداران^۱ بنا بر تخصص و حرفه خود در زمره سازمان‌های صنفی قرار می‌گرفتند (برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به علامه و جوادی‌یگانه، ۱۴۰۲). بنابراین، می‌توان گفت دو گروه اصلی بازار تهران قرن نوزدهم، تجار و عمده‌فروشان بزرگ و سازمان‌های صنفی هستند. در این مطالعه، تاکید ما بر سازمان‌های صنفی در بازار تهران قرن نوزدهم است.

مطالعه حاضر یک پژوهش تاریخی است که یک مطالعه موردی را حول سازمان‌های صنفی در بازار تهران در مقطع زمانی ۱۸۰۰-۱۹۰۶ میلادی طراحی

۱ بنکداران، عمده‌فروشان کوچکتر یا دست دوم بودند (شهری، ۱۳۷۸: ۳۳۶) و معمولاً خود را وقف توزیع یک کالا می‌کردند (بنانی، ۱۹۸۹).

می‌کند. در این پژوهش از منابع مختلفی برای جمع‌آوری اطلاعات شامل «متون دست اول» (ازجمله اسناد، روزنامه، سفرنامه‌ها و گزارش‌های مأموران خارجی و خاطرات رجال قاجاری) و «متون دست دوم» معتبر به کار گرفته شده است. در این راستا، پرسش اول آن است که سیاست دولت قاجار نسبت به سازمان‌های صنفی در بازار چگونه بوده است؟ در اینجا مفهوم اصلی، سیاست دولت نسبت به سازمان‌های صنفی است که شکلی از تعامل و درگیری دولت و سازمان‌های صنفی در بازار تهران است. در وهله دوم، باید دید دولت قاجار با درپیش گرفتن این سیاست چه موقعیت نهادی برای سازمان‌های صنفی در بازار را رقم می‌زند؟ در اینجا مفهوم اصلی، موقعیت نهادی است که ما آن را به معنای مولفه‌های ایجاد و حفظ قواعد کنترل حیات اقتصادی- اجتماعی به کار می‌بریم. این مفهوم را کشاورزیان در پژوهش خود با نام دولت و بازار به کار می‌برد که در آن، بازار را این‌گونه مفهوم‌پردازی می‌کند: «بازار دربرگیرنده مجموعه‌ای از شبکه‌های حک شده در روابط اجتماعی در فضایی محدود است که مکانیسم تبادل کالاهای معینی را فراهم می‌کند» (کشاورزیان، ۱۳۸۳؛ کشاورزیان، ۲۰۰۷: ۱۶). او موقعیت نهادی بازار را برابر با سیاست‌ها و مولفه‌های قانونی (نظیر قوانین مالیاتی، انحصارها، ارز خارجی، صادرات و واردات، پروژه‌های برنامه‌ریزی شهری) می‌داند که پیوندهای شبکه‌های بازار را از طریق ایجاد و تقویت کنشگران و فعال‌سازی و محدودسازی کنش‌های آنان شکل می‌دهند. این سیاست‌ها و مولفه‌ها مشخص می‌کنند که شبکه‌های اقتصادی چگونه باید ساخته شوند تا بتوانند به منابع دسترسی داشته باشند یا محدودیت‌های تحمیل شده دولتی را دور بزنند. شبکه‌ها می‌توانند عوامل اقتصادی را به نهادهای دولتی متصل سازند، می‌توانند هنجارها و عملکردهای محلی را برای فرار از نهادهای دولتی به کار

گیرند یا می‌توانند در منابع دولتی دست برده و آنها را از هدف خود منحرف سازند. در همه این موارد، یک درگیری پویا میان نهادهای دولتی و هنجارهای موجود و عملکردهای غیررسمی شبکه بسط می‌یابد (کشاورزیان، ۲۰۰۷: ۱۹-۲۰؛ کشاورزیان، ۱۳۸۳). در اینجا ما در بررسی موقعیت نهادی سازمان‌های صنفی بر تجزیه و تحلیل مولفه‌های قواعد انتخاب رئیس، مالیات، کنترل کم و کیف و قیمت کالا، قرارداد و دستمزد کار (شرایط کار)، روابط استاد و شاگردی، حل منازعات کاری (حکمت)، حمایت اجتماعی و روابط مالی - اعتباری سازمان‌های صنفی در جهت سازماندهی کار در حیات اقتصادی - اجتماعی بازار می‌پردازیم.

همانطور که نشان خواهیم داد، از آنجا که دولت قاجار قادر به ادغام نهادهای خود در گروه‌های بازار نبود، سیاست حفظ توازن قدرت نسبت به بازار را در پیش گرفت. این امر در موقعیت نهادی گروه‌های صنفی بازار نوعی از استقلال نسبی را رقم می‌زد. با وجود آنکه بر عدم استقلال سازمان‌های صنفی در ایران بسیار تاکید می‌شود اما کمتر به مفهوم استقلال و سازه‌های آن پرداخته شده است. برای نمونه، اشرف (۱۳۷۴؛ ۱۳۵۹) و فلور (۱۳۶۵) مفاهیم مختلفی مانند استقلال، خودفرمانی (خودمختاری) و خودگردانی را به کار می‌گیرند اما منظور خود از معنای هر کدام را به صراحت مشخص نکرده‌اند. من در اینجا از تفاوتی که ماکس وبر میان مفاهیم خودفرمانی^۱ و خودگردانی^۲ قائل است، استفاده می‌کنم. وبر از این تمایزها برای تحلیل چگونگی کنترل سازمان‌ها، دولت‌ها و گروه‌های اجتماعی استفاده می‌کند تا نشان دهد که استقلال، نسبی است و در سطوح مختلف قابل تعریف است. استقلال صرفاً یک وضعیت صفر و یکی نیست، بلکه ابعاد و

^۱Autonomous

^۲Autocephalous

درجات مختلفی دارد که بر اساس آن می‌توان میزان وابستگی یا استقلال نهادها را تحلیل کرد. وبر معتقد است یک سازمان می‌تواند خودفرمان باشد یا مقید؛ خودگردان باشد یا غیرگردان.^۲ خودفرمانی «به معنی استقرار نظم حاکم بر گروه توسط اعضاء خود با اقتدار خود است. صرف نظر از اینکه این امر چگونه از جهات دیگر انجام شده است. در حالت انقیاد نظم مذکور از یک عامل بیرونی تحمیل شده است. خودگردانی «به این معناست که رئیس و کارکنان وی مطابق نظم خودفرمان خود سازمان انتخاب می‌شوند، و نه مانند غیرگردانی که توسط خارجی‌ها منصوب می‌شوند». باز هم، این امر بدون در نظر گرفتن سایر جنبه‌های این ارتباط است. برای مثال، کشورهای عضو امپراطوری آلمان به عنوان یک کشور فدرال، از آنجایی که فرماندارانشان از جانب رایش منصوب نمی‌شدند، خودگردان بودند، اما از آنجا که به حیطه اقتدار رایش اعتقاد داشتند، مقید محسوب می‌شدند. این امکان وجود دارد که یک گروه غیرگردان، خودفرمان باشد و یک گروه خودگردان مقید. همچنین احتمال دارد که یک گروه هر دو خصیصه را همزمان اما در حیطه‌های متفاوت داشته باشد. تمام این عناصر ممکن است در یک موقعیت واحد با درجات مختلف وجود داشته باشند. هنگامی می‌توان گفت «سازمانی بخشی از یک گروه گسترده‌تر به حساب می‌آید که در آن واحد کاملاً مقید و غیرگردان است» (وبر، ۱۳۷۴: ۸۵-۸۶). بنابراین، می‌توان گفت استقلال^۳ نسبی یک سازمان بر مبنای دو عنصر «خودفرمانی» و «خودگردانی» متغیر است. من در اینجا خودفرمانی را به معنای تابعیت^۴ از یک

۱Heteronomous

۲Heterocephalous

۳Independence

۴Subjection

اقتدار بیرونی به کار می‌برم که در آن، میزان وابستگی نظم سازمان به یک اقتدار بیرونی مورد تاکید است. در خودگردانی میزان استقلال انتخاب رئیس و کادر او در اداره سازمان خود مورد نظر است. پس هنگامی می‌توانیم بگوییم سازمان صنفی بخشی از سازمان اداری دولت است که کاملاً تابع اقتدار دولت و غیرگردان باشد. خودفرمانی نشان می‌دهد که سازمان صنفی تا چه اندازه تحت تابعیت اقتدار دولت است. شاخص خودگردانی نیز میزان آزادی سازمان صنفی در اداره سازمان خود در مولفه‌های موقعیت نهادی از جمله انتخاب مقام رئیس، تعیین قیمت‌ها، نظارت بر کم‌وکیف کالاها، حکمیت، شرایط کار، روابط کارآموزی استاد و شاگرد و روابط مالی - اعتباری را در نظر می‌گیرد.

روابط ساختاری دولت قاجار و سازمان‌های صنفی در بازار: سیاست حفظ توازن قدرت

با وجود آنکه دولت قاجار «حکومت استبدادی پادشاه» و «مقدس بودن وجود سلطان» را از صفویه به ارث برد اما هرگز نتوانست مانند اسلاف خود یک دستگاه اداری متمرکز در سراسر کشور پدید آورد. چنانکه حکومت حتی برای تضمین اعمال اراده دولت در اداره امور کشور نیز از ایجاد یک ارتش منظم و بزرگ ناتوان بود (برای وضعیت ارتش قاجاریه نگاه کنید اورسل، ۱۳۸۲: ۳۱۹-۳۲۳؛ ملکم، ۱۳۶۰ (ج دوم): ۷۷۷؛ لمبتون، ۱۳۷۷: ۲۶۳؛ کرونین، ۱۳۸۹: ۸۱؛ رابی و تراگانو، ۲۰۱۲). ضعف در ایجاد یک دستگاه اداری متمرکز منابع مالیاتی دولت را نیز تحت‌تاثیر قرار می‌داد. گوبینو (۱۳۸۳: ۲۹۹) در میانه قرن نوزدهم به این موضوع این گونه اشاره می‌کند: «سایر تشکیلات و ادارات دولتی ایران جز اسم بی‌مسمی بیش نیست. قاعدتاً نیز باید چنین باشد، زیرا دستگاه دولتی وقتی به وجود

می‌آید که دولت درآمد داشته باشد و بتواند مالیات وصول کند. یک طبقه از ایرانیان مطلقاً مالیات نمی‌پردازند، زیرا خیلی نفوذ دارند... طبقه مالیات‌دهنده نیز به قدری در پرداخت مالیات سوءنیت به خرج می‌دهد و برای کاهش میزان پرداخت آن به رشوه متوسل می‌شود که چیزی عاید خزانه دولت نمی‌شود. گاهی اتفاق می‌افتد که مودیان مامور دولت را کتک می‌زنند و از خود می‌رانند و صریحاً از پرداخت مالیات امتناع می‌کنند. حاکم شهر نیز با اینکه شاهد ماجراست، کاری از دستش ساخته نیست، زیرا سرباز و مهمات ندارد که بتواند مودیان را وادار به پرداخت مالیات بنماید و به هر حال مایل به بکاربردن زور و خونریزی نیست».

توصیف مورگان شوستر از دستگاه مالیاتی دولت قاجار که پس از انقلاب مشروطه مامور به اصلاح آن گشته بود، به خوبی نشان می‌دهد که دولت قاجار هرگز موفق به ایجاد یک دستگاه اداره مالی متمرکز در کشور نشد: «می‌خواهم بگویم مالیه ایران کلافی سردرگم بود. بسیار سردرگم - اگر اصلاً کلافی وجود داشت. دستگاه دارایی به معنای رایج کلمه در کار نبود. وزارت به اصطلاح مالیه به سرعت بین وزیرانی که پولشان ته کشیده بود و نیاز به بازپروری مالی داشتند دست به دست می‌شد. پرسنل وزارت خانه عده نامتشفکی از کارمندان جزء بودند که از طریق ادارات و دوایر مختلف پول‌هایی را که همه بدون استثناء مالیات می‌گفتند ظاهراً برای مصالح کشور از مردم وصول می‌کردند. چیزی به اسم دستگاه دولتی یا سنجش و آزمون تعیین صلاحیت و قابلیت کار در آن وجود نداشت. سمت‌ها را وزیر مالیه بین کسانی که خانواده‌های سرشناس یا نفوذ سیاسی داشتند، تقسیم می‌کرد. هیچ مقامی شب که می‌خواستید مطمئن نبود فردا مقامش را داشته باشد. هرگز سعی نکرده بودند به درآمدها تمرکزی بدهند تا دولت بفهمد از محل مالیات‌های گوناگونش چه اندازه باید عایدی داشته باشد» (شوستر،

۱۳۸۹: ۷۳).

بنابراین، از آنجا که پادشاهان قاجار ناتوان از ایجاد یک ساختار اداری متمرکز در کشور بودند، برای اداره کشور نیازمند همراهی گروه‌های قدرتمند بودند. از این رو، ناگزیر بودند توازن میان گروه‌های قدرت را حفظ کنند. در نتیجه، اگر چه شیوه اعمال قدرت، فردی یا خودکامانه بود، ساختار قدرت، متکثر و پراکنده بود (کدی، ۱۹۷۱؛ آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۲۰؛ مارتین، ۱۳۹۴: ۲۹؛ بشیریه، ۱۳۸۴: ۴۲). این ساختار قدرت پراکنده مبتنی بر ساختار اجتماعی «پیچیده» و «متنوع» ایران بود. به نظر می‌رسد این ساختار اجتماعی پراکنده ریشه در جغرافیای وسیع، خشک و صعب‌العبور ایران دارد. این خصوصیات دست به دست هم داده تا جمعیت در واحدهای کوچک و مجزا مثل دهکده‌های دورافتاده، شهرهای جدا از یکدیگر و طایفه‌های چادرنشین پراکنده باشند (نگاه کنید به لمبتون، ۱۳۶۰: ۹؛ آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۲۲ و ۴۲).

بدین ترتیب، دولت قاجار ناتوان از ایجاد یک ساختار اداری متمرکز، ناگزیر از در پیش گرفتن سیاست توازن قدرت میان گروه‌های مختلف بود. در شهر، دولت با بازاریان روبرو بود. از آنجا که دولت در ایجاد نهادهایی برای ادغام^۱ نهادهای گروه‌های مختلف بازار در خود ضعیف بود، به آنها برای اداره حیات اقتصادی، به ویژه تامین منابع مالی، متکی بود. قدرت مالی بازاریان، حاکمان را به بازار نیازمند و وابسته می‌کرد. دولت به بازار جهت تامین مالی خود احتیاج داشت و بازار به دولت برای برقراری زمینه انجام فعالیت‌های اقتصادی نیازمند بود. بنابراین، تعامل دولت با بازار نیز مبتنی بر حفظ توازن قدرت براساس منافع متقابل بود. در اینجا ما این امر را در ترتیبات اداری دولت برای اداره سازمان‌های صنفی

و نیاز مالی دولت به آنها دنبال می‌کنیم.

دولت قاجار برخلاف دولت صفوی در افزایش کنترل و نظارت خود بر بازار از جمله سازمان‌های صنفی از طریق ایجاد یک دستگاه اداری متمرکز موفق نبود. به طور کلی، سیاست‌های اقتصادی دولت صفوی بر دولت به عنوان کنشگر اصلی در بازار تاکید داشت. چنان که بنانی بابت استفاده همزمان دولت از برخی از مکانیسم‌های سرمایه‌داری آن را نوعی از «سرمایه‌داری دولتی» می‌نامد (به نقل از سیوری، ۱۳۷۴: ۱۸۵). به عنوان نمونه، جدای از انباشت سرمایه توسط پادشاهان صفوی از طریق انحصارهای تجاری سلطنتی، می‌توان از ایجاد و حفظ کارگاه‌های سلطنتی نام برد که از انجمن تجاری وابسته سلطنتی حمایت می‌کرد اما بازارهای فروش کالاهای بخش خصوصی گروه‌های صنفی را بی‌بهره می‌گذاشت (رج به کیوانی، ۱۳۹۲: ۲۱۲-۲۱۶ و ۲۳۰؛ بنانی، ۱۹۸۷ به نقل از سیوری، ۱۳۷۴: ۱۸۵؛ روحانی، ۱۳۶۶مهر). دولت صفوی برای رسیدن به این هدف در پی ادغام بازار در خود و درگیری مستقیم نهادهای بازتولید قدرت اقتصادی و سیاسی خود در گروه‌های تجاری و صنعتی بازار بود تا بدین وسیله کنترل فزاینده خود بر بازار را به دست آورد. این امر را می‌توان در مقایسه ساختار اداری متمرکز دولت صفوی با دولت قاجار در ایجاد نهادهایی در ادغام سازمان صنفی در خود از طریق افزایش تعداد و قدرت مناصب دولتی دنبال کرد. در دولت صفوی، تعدادی مناصب مانند نقیب و کلانتر جنبه دولتی پیدا کردند. برخی از مناصب دولتی مانند داروغه اضافه شد. و برخی مناصب دولتی (یا سلطنتی) مانند باشی قدرت بیشتری یافتند. همانطور که گفته خواهد شد، مقام نقیب به عنوان «نایب یا معاون کلانتر» در ارتباط با اصناف در دوره قاجاریه اهمیت خود را از دست داد. دیگر مقام دولتی که در دوره صفوی قدرت یافت اما در منابع دوره

قاجاریه در این معنا به آن چندان اشاره‌ای نمی‌گردد، مقام «باشی» است. مقام باشی سرپرست اداره امور فنی گروه‌های صنفی شاهی (کارخانه‌های بیوتات سلطنتی) را به عهده داشته است (کیوانی، ۱۳۹۲: ۵۹). او در دوره صفوی به «سرپرستی همان صنف در شهر» منصوب شده یا دست کم قدرت بیشتری در این رابطه می‌یابد که به تقابل و مخالفت اصناف با این مقام منجر می‌گردد (همان: ۹۰). در واقع، باشی شبیه مقام «امین» در دوره ایلخانان است که بر سازمان اداری هر صنف نظارت می‌کند. مقام باشی همچون مقام امین «با فرمان شاهی و با تکیه بر توصیه‌نامه ناظر بیوتات منصوب می‌گردد» (همان). به نظر می‌رسد که کمرنگ شدن این مقام نیز نشان از کاهش کنترل دولت در سازمان‌های صنفی به نفع مقامات مردمی یعنی کدخدایان و ریش سفیدان آنان را دارد.

بنابراین، دولت قاجار ناتوان از ایجاد نهادهای یک ساختار اداری متمرکز برای اداره حیات اقتصادی، به بازاریان به ویژه در تامین منابع مالی متکی بود. بخشی از عایدات دولتی را انواع مالیات و عوارض پرداختی بازاریان به دولت تشکیل می‌داد. به طور کلی، بخش عمده عایدات دولت قاجار، مالیات ارضی، مالیات سرانه، مالیات بر درآمد اصناف و عوارض گمرکی بوده است که «مالیات‌های منظم» را تشکیل می‌داده است. مصادره‌های عمومی، پیشکش‌ها در ایام عید نوروز و پیشکش‌های فوق‌العاده شامل هدایا، رشوه‌ها، جرایم و مصادره‌ها «مالیات‌های نامنظم» را تشکیل می‌دادند. اساس مالیات‌های منظم، مالیات‌های مستقیم ارضی بود که به صورت نقدی و جنسی به اراضی خالصه و املاک خصوصی تحمیل می‌گشت. مالیاتی که بر ایلات بسته می‌شد، عموماً بر اغنام و احشام وضع می‌گردید. زیرا ایلات در عوض مالیات ارضی، خدمات نظامی دارند و از این رو، مبدا مالیات بز و گوسفند و غیره است. در بعضی جاها به اسم سرانه بر اشخاص

نیز مالیاتی قرار می گرفت. اما مالیات سرانه عمومیت نداشته و عموماً مختص به دهات است (جمالزاده، ۱۳۳۵: ۱۲۰-۱۲۱؛ عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۲۶ و ۵۷۲-۵۷۳). تجار ایرانی از پرداخت مالیات به دولت معاف بودند، اما آنها باید عوارض گمرکی می پرداختند که «تابعیت» آنان را به دولت نشان می داد (برای مطالعه بیشتر انواع عوارض گمرکی تجار رج فلور، ۱۳۶۶: ۱۹۰). چنانکه روششوار (۱۳۷۸: ۱۵۶) نیز می گوید «تجار بجز عوارض گمرکی هیچ مالیاتی به دولت نمی دهند». از آمار پراکنده ای که باقی مانده به نظر می رسد مالیات ارضی حدود ۸۰ تا ۹۰ درصد درآمد دولت را تشکیل می داده است. کاتوزیان (۱۳۹۵: ۸۹) نیز سهم مالیات ارضی در درآمد دولت در قرن نوزدهم را به طور ثابت حدود ۸۵ درصد تخمین می زند. همچنین عواید گمرکی حدود ۱۰ تا ۲۰ درصد از درآمد دولت را تشکیل می داده است که در مقابل روند کاهشی مالیات ارضی در حال افزایش بوده است. چنانکه کرزن در سال ۱۸۹۲ عواید گمرکی را ۲۰ درصد از کل درآمد دولت گزارش می کند (کرزن، ۱۳۷۳ (ج ۲): ۴۸۰).

جدول ۱: سهم مالیات ها در درآمد دولت (به قران)^۱

منبع مالیات		سال ۱۸۶۷	درصد	سال ۱۸۸۹	درصد
مالیات	نقدی	۳۸۲۵۰۰۰۰	۷۸	۴۱۹۵۶۹۵۷	۸۰
	جنسی	۵۵۰۸۴۰۰	۱۱	۲۱۰۰۹۸۳	۴
عواید گمرکات		۵۳۶۶۶۰۰	۱۱	۸۰۰۰۰۰۰	۱۶
کل		۴۹۱۲۵۰۰۰	۱۰۰	۵۲۰۵۷۹۴۰	۱۰۰

دولت علاوه بر دریافت عوارض گمرکی، در سطوح مختلف از شاهان گرفته تا شاهزاده ها و حکام محلی نیازمند کمک مالی تجار بزرگ بود. گوبینو

^۱ منبع: عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۷۱-۵۷۲؛ جمالزاده، ۱۳۳۵: ۱۲۲

می‌نویسد: «... بارها پیش آمده بود که دربار از لحاظ مالی رو به زوال رفته و چاره‌ای جز اعلام ورشکستگی برایش باقی نمانده بود اما به دلیل دریافت وام و کمک مالی از سوی تجار کمتر پیش آمده است که این موارد به وضعیت بحرانی بسیار شدیدی منجر شده باشد» (گوینو به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۲).

از این نمونه‌های وام‌دهی تجار بزرگ به دولتمردان می‌توان به کمک آنها به عباس میرزا پس از شکست روس‌ها، کمک تجار مراغه و تبریز به ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه برای احراز مقام سلطنت (اشرف، ۱۳۵۹: ۲۷)، وام حاجی میرزا کریم صراف به حاکم شیراز در سال ۱۸۹۳ و وام‌های تجار ثروتمند شهر بوشهر به حکام محلی بوشهر با نام «آل مذکور» (مارتین، ۱۳۸۹: ۹۹ و ۶۱) نام برد. لمبتون نیز گرفتن وام توسط حکام برای خرید مقام دیوانی از تجار محلی را تایید می‌کند (لمبتون، ۱۳۵۷: ۲۸۷). این وام‌دادن تجار به دولتمردان و درباریان به گونه‌ای بود که گاهی بازرگانان بزرگ را به منزله صراف شخصی مقامات درمی‌آورد. چنانکه حاجی امین‌الضرب صرافی امین‌السلطان را برعهده داشت (ناطق، ۱۳۷۱: ۳۳). در غیاب بانک‌ها، حکومت به تجار برای انجام امور مالی خود نیز وابسته بود. پولاک وابستگی حکومت به تجار را این گونه شرح می‌دهد: «حکومت از آنها برای پرداخت‌های داخل و خارج از کشور خود استفاده می‌کند، و حکام و همچنین سایر بزرگان پول‌هایی را که از طریق باجگیری به دست آورده‌اند پنهانی به تاجران می‌سپارند و اطمینان دارند که هرگاه از کار ساقط شوند یا دچار مرگ و تبعید گردند پولهای به امانت سپرده شده به افراد خانواده‌های آنان تادیه خواهد شد» (پولاک، ۱۳۶۱: ۳۹۴).

توانایی مالی تجار ثروتمند در وام‌دادن به حاکمان می‌توانست به گرفتن امتیازات یا تیول و بهره‌برداری از دارایی‌های آن در مناطق مختلف در کشور نیز

منجر گردد. برای نمونه، کوزنتسوا از واگذار کردن امتیاز انحصاری مسئولیت بازرگانی روسیه و ایران به تاجری تبریزی به نام شیخ کاظم توسط قائم مقام در اوایل قرن نوزدهم نام می برد (کوزنتسوا، ۱۳۸۶: ۱۰۰). همچنین می توان از واگذاری ریاست ضرابخانه به محمدحسن امین الضرب و واگذاری امتیاز کمپانی ناصری به معین التجار نام برد (به نقل از رهبری، ۱۳۸۷: ۳۴). چنانکه گوینو همچنان در اواسط سده نوزدهم می گوید: «آنها [تجار] قسمت اعظم سرمایه مملکت را در دست دارند که همین مساله سبب احترام و اهمیت آنها در نزد دولت است و همین دولت که همیشه در زیر بار تعهدات مالی به ستوه آمده و اگر همین تجار نباشند از دست این دولت کاری ساخته نیست. دولت از تجار پول قرض می کند ولی چون وجوهی که تجار به دولت می پردازد از خودشان نیست و در قبال آن مسئول هستند لذا به سند مطمئنی احتیاج دارند؛ از اینرو آنها اغلب انحصارات و یا واگذاری درآمدهای بعضی از ایالات و یا احجار کریمه و دارایی های مشابهی را به دست می آورند» (گوینو به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۲).

بنابراین، تجار بزرگ به دلیل ثروت و توانایی پرداخت وام به حکام، دسترسی بیشتری به دولت داشتند که بر میزان نفوذ سیاسی آنان می افزود. در عوض، به عدم تعرض نسبی دولت به تجار در نیمه اول قرن نوزدهم در منابع نیز اشاره شده است. ملکم در مورد به رسمیت شناختن فعالیت های اقتصادی تجار توسط دولت می نویسد: «هیچ صنفی از مردم در اغتشاش مملکت و در تحت بدترین پادشاهان بیش از این طبقه از حیثیت جان و مال ایمن نبوده اند؛ و سبب ظاهر است، زیرا که تجارت ممد مداخل ملکی بلکه ماده مالیه است، و ظلم به بعضی دون بعضی ممکن نیست» (ملکم، ۱۳۶۰ (ج ۲): ۷۲۸).

پولاک نیز همچنان پنجاه سال بعد عدم تجاوز دولت به اموال تجار را این

چنین تایید می‌کند: «در بین کلیه مشاغل و اصناف، تجار از همه محترم‌ترند؛ خیلی به ندرت ممکن است به دارایی و مال تجار تجاوز و دست‌درازی کنند. دولت از ایجاد مزاحمت برای آنان پرهیز دارد در حالی که صاحبان سایر مشاغل و حرف بدون هیچ استثنایی گرفتار آیند. در تمام طول اقامت نه‌ساله‌ام هیچ موردی از آن مشاهده نشد که مال تاجری را ضبط و مصادره کرده باشند» (پولاک، ۱۳۶۱: ۳۹۳).

مسلم است که اصناف همچون تجار بزرگ از ثروت زیادی برای دسترسی بیشتر به دولت برخوردار نبودند. بنابراین، از نفوذ سیاسی و موقعیت مذاکره مستقیمی که تجار بزرگ برخوردار بودند، بی‌بهره بودند. در عوض، سازمان‌های صنفی به دولت مالیات پرداخت می‌کردند که تابعیت آنها را به حکومت قاجار نشان می‌داد. بررسی گزارش‌ها، مکاتبات و عرایض رسمی به حکومت نشان می‌دهد که بیشترین رابطه دولت قاجار با سازمان‌های صنفی در حوزه مالیات بوده است. این گزارش‌ها و مکاتبات عمدتاً حول دریافت مالیات صنفی و عرایض حول اعتراض به میزان و نحوه پرداخت آن است (اسناد کتابخانه ملی، ۱۲۸۰ق ۱۸۶۳م)، ۱۲۹۸-۱۳۰۵ق (۱۸۸۱-۱۸۸۸م)، ۱۳۰۶-۱۳۰۹ق (۱۸۸۹-۱۸۹۲م)). در کل، سازمان‌های صنفی دو نوع مالیات را به حکومت پرداخت می‌کردند. اول، «مالیات جنسی» است که در آن بخشی از کالاها و خدمات در اختیار حکومت قرار می‌گرفت. این مالیات که به عنوان خدمات رایگان (بیگاری) به حکومت شناخته می‌شود، تنها معدودی از اصناف که در کارهای ساختمانی و راهسازی بودند، را شامل می‌گشت. دوم، «مالیات نقدی» است که خود به طور معمول بر دو نوع بود. اول، عوارضی است که حاکم شهر به عنوان اجاره دکان‌ها از صاحبین دکانین و حجره‌ها دریافت می‌کرد که مبلغ آن بسیار ناچیز بود. «آنها مرسوم

را به حساب بازار به عنوان اجاره دکان‌های بازار می‌پرداختند که مبلغ بسیار ناچیزی بود» (گوینو به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۴). او بن به این عوارض این گونه اشاره دارد «... از تاجران و صاحبان حرف و مشاغل، از قرار یکدهم هر دکان و کاروانسرا، عوارض و مالیات بر اجاره دریافت می‌کند» (او بن، ۱۳۶۲: ۶۵) (همچنین رج کوزنتسوا به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۲). این اجاره نباید با اجاره‌ای که اجاره‌نشینان دکان‌ها و سراهای حکومتی پرداخت می‌کردند، اشتباه گردد. برخی دکان‌ها املاک دولتی بودند که به اجاره داده می‌شدند. ملکم (ج ۲)، ۱۳۶۰: ۷۶۲ می‌نویسد «... و اگر دکان ملک دیوان باشد، کرایه به نسبت فائده‌ای که از آن حاصل می‌شود مقرر است و، اگر از رعیت است، سالیانه آمد آن را تخمین کرده ده و دو دیوان می‌گیرد». دوم، مهمترین مالیاتی که سازمان‌های صنفی به دولت پرداخت می‌کردند، «مالیات صنف» بود که از نوع «مالیات توزیعی» است، یعنی با اصناف، برخلاف سایر گروه‌های شهری در هنگام پرداخت مالیات، به مثابه یک واحد حقوقی عمل می‌شد. البته حکومت قاجار برای تعیین سهمیه مالیات صنفی یا تعداد قسط‌های پرداختی قوانین دقیق و یکسانی در سراسر کشور وضع نکرده بود اما رویه غالب که از دوره حکومت صفوی معمول بوده است، با تفاوت در جزئیاتی، در دو مرحله صورت می‌گرفته است؛

مرحله اول، در هر سال کلانتر هر شهر به همراه نقیب و کدخدایان هر صنف به اتفاق سهم نسبی مالیات هر صنف را که آن را «بنیچه» نیز می‌نامند، تعیین می‌کرده‌اند. مینورسکی بنیچه را اساسنامه‌ای میان اصناف و دولت می‌داند که به صورت جدولی که در آن جمع کل مالیاتی را که اصناف باید بپردازند، تنظیم می‌شده است (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۱۵۲). بنا بر شرح تذکره‌الملوک و دستورالملوک، مقام «نقیب» در بنیچه‌بندی مالیات هر صنف به مثابه معاون کلانتر

نقش مهمی داشته است. بدین صورت که در اوایل هر سال، نقیب با کدخدایان سازمان‌های صنفی برای تعیین بنیچه هر صنف بر اساس قواعد و رویه معمول مذاکره کرده و پس از اینکه با رضایت همگان بنیچه هر صنف مشخص شد، طوماری از آن تهیه شده که پس از آنکه به امضاء کدخدایان و نقیب می‌رسد، مورد تایید کلانتر قرار می‌گیرد. «...خدمت مشارالیه {نقیب} تشخیص بنیچه اصناف است که هر سال در سه ماهه اول کس تعیین، و کدخدایان هر صنف را حاضر نمود به رضای یکدیگر بر وفق قانون و حق و حساب و معمول و دستور مملکت بنیچه هر یک را مشخص و طوماری نوشته و مهر نموده، بسر رشته کلانتر سپارد که متوجهات دیوانی هر صنف در آن سال از آنقرار تقسیم و توجیه شود...» (تذکره الملوک، ۱۳۳۲: ۴۹). میرزارفعا (۱۳۴۷) در دستورالملوک نیز همین وظیفه را برای مقام نقیب ذکر نموده است: «در سه ماهه اول هر سال محصل تعیین و بنیچه هر صنف را به تصدیق و تجویز ریش سفیدان و کدخدایان و سنگین‌باران آن صنف مشخص نموده طومار مفصل منقحی بر اساس جماعت بنیچه کش و مقرری هر صنف نوشته و به مهر کدخدایان رسانیده و بعد از آن خود مهر نموده و به کلانتر سپرد که رقم نموده...». بقایای مقام نقیب در دوره قاجار ادامه یافته است اگر چه اهمیت خود را تا حد زیادی از دست داده است. زیرا در منابع این دوره کمتر به طور مستقیم از نام نقیب استفاده شده است. به نظر می‌رسد وظایف این مقام در برخی از اصناف در برخی از شهرها به کدخدایان و ریش سفیدان انتقال یافته است. این انتقال دلالت مهمی برای سازمان‌های صنفی در قرن نوزدهم به همراه داشته است. زیرا مقام نقیب در دوره صفویه به عنوان یک مقام روحانی دولتی، در تعیین بنیچه و استادان سازمان‌های صنفی به کلانتر کمک می‌کرده است. کمرنگ شدن این مقام و انتقال وظایف وی به کدخدایان و ریش سفیدان

نشان از کاهش کنترل دولت در سازمان‌های صنفی از طریق مقام نقیب را دارد. این امر بر قدرت سازمان‌های صنفی از طریق کدخدایان و ریش‌سفیدان در تعیین بنیچه و تعیین استادان هر صنف می‌افزاید. زیرا در این صورت، کدخدایان و ریش‌سفیدان منتخب اعضاء خود به طور مستقیم وارد مذاکره و چانه‌زنی با کلانتر می‌گردند. در مرحله دوم، کدخدای هر صنف به همراه استادان صنف خود در جای مخصوص خود جمع می‌شوند تا وضع و تمکن هر یک از آنها و مبلغی که هر کدام از آنها بایستی طبق تصمیمات خودشان بپردازند، مورد بررسی قرار گیرد (گویینو ۱۸۵۹ به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۴؛ مک‌دونالد ۱۸۹۳ به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۰؛ کوزنتسوا ۱۹۶۲ به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۳؛ فلور، ۱۳۶۵: ۷۹-۷۸). مالیات کسانی که عضو سازمان صنفی نبوده و از «حق بنیچه» برخوردار نبودند، تحت نظارت کلانتر قرار نمی‌گرفت و به طور مستقیم به نماینده حاکم پرداخت می‌شد (لمبتون، ۱۳۶۰: ۲۴؛ فلور، ۱۳۶۵: ۸۰). به نظر می‌رسد که در ازای پرداخت مالیات صنفی (بنیچه) بوده است که اعضای هر صنفی از «حق بنیچه» برخوردار می‌شده است. همانطور که لمبتون (۱۳۶۰: ۲۳-۲۴) نیز معتقد است، حق بنیچه برای هر صنف، حق اجازه اشتغال (حق کسب و کار) اعضاء را به مدت یکسال برقرار می‌کرد. از آنجایی که این حق محدود بوده است، در نتیجه، حکومت در ازای مالیاتی که از هر سازمان صنفی می‌گرفته است، نه تنها اجازه فعالیت اقتصادی را به آنها می‌داد بلکه سهم مناسبی از حرفه یعنی نوعی از انحصار را برای آنها به رسمیت می‌شناخت. حرفه‌هایی می‌توانستند از این حق بهره‌مند شوند که عضو سازمان‌های صنفی بوده و در پرداخت مالیات صنف مشارکت داشته‌اند. بنابراین، اقلیت‌های مذهبی که به عنوان عضو سازمان‌های صنفی به رسمیت شناخته نمی‌شدند، از «حق بنیچه» برخوردار نبودند.

مک‌دونالد (۱۸۹۳) مالیات هر سازمان صنفی را بر طبق حساب کلی سودی گزارش می‌کند که در خلال سال کسب کرده است. میزان آن حدود ۲۰ درصد سود کسب برآورد شده است (کرزن، ۱۳۷۳ (ج ۱): ۴۷۳؛ به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۰؛ فلور، ۱۳۶۵: ۷۹). در منابع اشاره شده است که مبلغ این مالیات‌ها، میزان زیادی نبوده است. برای نمونه، روششوار در دهه ۱۹۷۰ مالیات کبابی‌های تهران را ۶۶۰ قران و مک‌دونالد در سال ۱۸۹۳ مالیات کفاشهای تهران را ۱۲۰۰۰ قران و مالیات عطارهای تهران را ۶۰۰ قران گزارش می‌کند (روششوار، ۱۳۷۸: ۱۶۲؛ مک‌دونالد ۱۸۹۳ به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۰؛ کوزنتسوا به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۳). همانطور که در جدول ۱ می‌بینید، اگر چه عوارض گمرکی تجار ۱۰ تا ۲۰ درصد درآمد دولت را تشکیل می‌داد، به سهم مالیات صنفی از درآمد دولت اشاره‌ای نشده است. احتمال می‌رود میزان این مالیات‌ها سهم قابل توجه‌ای از درآمد دولت مرکزی را تشکیل نمی‌داده است. با این وجود، ضعف مالی دولت، حاکمان محلی را به مالیات گروه‌های صنفی نیازمند و وابسته می‌کرد. بنا بر گزارش بینینگ (۱۸۵۲) «بارها اتفاق می‌افتد که حکومت در اثر ضعف بنیه مالی و نیاز به پول، این مالیات‌ها را قبل از موعد مطالبه می‌کند و بعد استادان حرفه‌ها دعوت می‌شوند تا مبلغ معینی تهیه کنند. این مبلغ بعداً در موعد پرداخت مالیات از مقدار مالیات کسر می‌شود و مساعده یا کمک نامیده می‌شود که غالباً هر سال تقاضا می‌شود». چنین مساعده‌هایی موجب می‌شده که اصناف از حاکمان مستمسکی داشته و می‌توانستند آنرا به نفع خود به کار گیرند (به نقل از فلور، ۱۳۶۵: ۸۰). برای نمونه، بخشی از مالیات‌های صنفی در سال ۱۸۹۶ جهت نیاز به پول برای برگزاری جشن پنجاهمین سالگرد پادشاهی سلطنت ناصرالدین شاه به طور مساعده وصول شده بود (کاساکوفسکی، ۱۳۴۴: ۲۰۱).

همین امر در نظام توزان دوره قاجار به سازمان‌های صنفی نیز امکان مذاکره و چانه‌زنی در مقابل دولت را می‌داد و در عوض، دولت نیز نه تنها اجازه فعالیت اقتصادی را به آنها می‌داد بلکه سهم مناسبی از حرفه یعنی نوعی از انحصار را برای آنها به رسمیت می‌شناخت.

موقعیت نهادی سازمان‌های صنفی در بازار: استقلال نسبی

سیاست حفظ توازن قدرت موجب استقلال نسبی بازار از دولت می‌شد. بازاریان با پرداخت انواع عوارض گمرکی، منابع مالی و مالیات‌ها تابعیت خود را به دولت قاجار نشان می‌دادند و دولت در ازای دریافت منابع مالی، موقعیت بازاریان را در حوزه خود به رسمیت می‌شناخت. همچنین از آنجا که ادغام نهادهای دولت در بازار محدود بود، اداره بازار و سامان آن تا اندازه زیادی به دست خود بازاریان محلی سپرده شده بود. همانطور که در مورد تجار بزرگ گفتیم، میان آنها و حکومت بده و بستان برقرار بوده است که بر نفوذ سیاسی آنها می‌افزود. این امر آنها را در موقعیت بهتری برای مذاکره در دفاع از منافع خود با دولت قرار می‌داد. دولت قاجار مبتنی بر سیاست توازن نیز تلاش می‌نمود فعالیت‌های اقتصادی تجار را در حوزه خود به رسمیت شناسد. بنابراین، آنها با وجود تابعیت خود تحت دولت از «خودگردانی» برخوردار بودند. در مورد اصناف، این موقعیت نهادی را برابر با مولفه‌های ایجاد و حفظ قواعد کنترل حیات اقتصادی- اجتماعی تعریف کردیم که بر تجزیه و تحلیل مولفه‌های قواعد مالیاتی، انتخاب رئیس، کنترل کم و کیف و قیمت کالا، شرایط کار، روابط استاد و شاگردی، حکمیت، حمایت اجتماعی و روابط مالی- اعتباری سازمان‌های صنفی در جهت سازماندهی کار در حیات اقتصادی- اجتماعی بازار متمرکز است.

همانطور که گفتیم، سیاست توازن در دوره قاجار به سازمان‌های صنفی در بازار امکان مذاکره و چانه‌زنی در مقابل دولت را می‌داد که این امر در در شیوه جمع‌آوری مالیات‌های صنفی نیز مشهود است زیرا شیوه وضع و گردآوری مالیات صنفی بر مذاکره و چانه‌زنی جمعی مبتنی بود. در مرحله اول، کلانتر با مذاکره و رضایت روسای سازمان‌های صنفی سهم هر صنف را تعیین می‌کنند. و در مرحله دوم نیز روسای هر صنف با مذاکره با استادان صنف خود سهم هر یک از اعضا را تعیین می‌کند. از این روست که مک‌دونالد (۱۸۹۳) در گزارش خود، حتی در اواخر قرن نوزدهم که اوضاع اقتصادی رو به وخامت گذارده بود، می‌نویسد «وضع مالیات و جمع‌آوری آن تا حدی حالت ویژه دارد هر چند که این مالیات هر شخصی را تا حدی از زیاده‌ستانی‌های غیرعادلانه نگه‌میدارد» (به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۰). از آنجا که اصناف مانند تجار بزرگ از ثروت و قدرت برخوردار نبودند، در مقابل دولت به صورت منفرد بسیار آسیب‌پذیر بودند. از این رو، مذاکره و چانه‌زنی آنها مانند تجار مستقیم و پراکنده نبود بلکه به صورت جمعی صورت می‌گرفت. روششوار در دهه ۱۹۷۰ هنگامی که دلیل تشکیلات و انسجام سازمان‌های صنفی را ابزار دفاعی کسبه و پیشه‌وران از منافع خود در برابر دولت می‌داند، همین امر را نشان می‌دهد: «... تجار خرده‌فروش و پیشه‌وران نه وقت و نه سرمایه کافی در دسترس دارند که به کارهایی از این گونه دست زنند. اینها در زمینه‌های دیگر از همکاری بین خود بهره می‌برند... کسبه و پیشه‌وران دریافته‌اند که در برابر زیاده‌روی و زورگویی حکومت با یکدیگر انجمن کنند و هم‌داستان شوند. آشکار است که برای مأمور حکومت آسان خواهد بود که دستور دهد یک قصاب یا یک عطار را به چوب ببندند تا هر آنچه او می‌خواهد از او بستانند. اما نخواهد توانست که همه قصاب‌ها یا همه عطارهای

یک شهر را چوب و فلک کند» (روشنوار، ۱۳۷۸: ۱۵۷).

اگر چه این چانه‌زنی جمعی از طریق سازمان جمعی، نفوذ سیاسی مستقیمی همچون تجار بزرگ را برای اصناف رقم نمی‌زد اما دست آنها را در اداره امور سازمان خود از جمله وضع مالیات تاحدودی باز می‌گذاشت.

علاوه بر وضع مالیات، سازمان‌های صنفی در دوره قاجار در حوزه‌های انتخاب رئیس خود، روابط استاد و شاگردی، شرایط کار، حل منازعات کاری (حکمت)، حمایت اجتماعی و روابط مالی - اعتباری خودگردان از نهادهای دولتی بود. رئیس هر صنف از میان «محترم‌ترین» ریش‌سفیدان هر صنف توسط اعضاء انتخاب می‌گردید و سپس توسط کلانتر تایید می‌گشت. اگر چه انتخاب کدخدا با اعضاء کلانتر تایید می‌گشت اما اگر اکثریت عمده اعضاء در مورد کسی نظر مثبت یا منفی داشتند، کلانتر را توان مخالفت چندانی با خواست همگانی نبود. فرآیند آموزش مهارت کار به شاگردان توسط استادان با نظارت روسای سازمان صنفی (کدخدا و ریش‌سفیدان) صورت می‌گرفت. روسای هر سازمان در ارزیابی شاگردان و اعطاء گواهینامه استادی و جواز دکان به آنان تعیین‌کننده بودند. در اغلب حرفه‌ها گواهینامه استادی برای کسب اجازه دکان پس از تایید روسای سازمان صنفی باید به اعضاء کلانتر نیز می‌رسید. در واقع، گواهینامه استادی توسط صنف اعطاء می‌شد. دریافت‌کننده می‌توانست یک دکان جدید باز کرده یا در دکان استاد دیگری مشغول به کار شده یا به شهری دیگر برود. اما از آنجا که سهم دکان‌های هر صنف دارای محدودیت بود، کسب جواز دکان منوط به تایید کلانتر نیز بود. شرایط کار از جمله قراردادکار و میزان دستمزد نیز از طریق توافقی به صورت شفاهی میان استاد و شاگرد با شاهدانی از ریش‌سفیدان سازمان صنفی به دور از مقررات دولتی انجام می‌گرفت. همچنین

سازمان‌های صنفی بدون دخالت نهادهای دولتی به حل اختلافات تجاری و حرفه‌ای خود از جمله موارد تخلفات، قرض‌ها و ورشکستگی‌ها از طریق داویری‌های غیررسمی می‌پرداختند. زیرا هر سازمان صنفی برای رسیدگی به اختلافات صنفی اعضاء محکمه ویژه خود را داشت. در راس این محکمه، کدخدا و شورای ریش سفیدان هر صنف قرار داشتند که به علت داشتن احترام و نیکنامی از مشروعیت رسیدگی به اختلافات اعضاء برخوردار بودند. در فقدان نهادهای دولتی نیز حمایت اجتماعی کسبه و پیشه‌وران به شیوه‌های مختلفی از جمله صندوق مشترک، مراسمات خاص و فعالیت‌های خیریه بر اساس شبکه‌های همیاری غیررسمی انجام می‌گرفت. و در نهایت، سیستم مالی - اعتباری غیررسمی بازار که بر مبنای شبکه‌های اقتصادی - اجتماعی از روابط منعطف، شخصی و قابل اعتماد قرار می‌گرفت، پیشه‌وران و کسبه را از نهادهای دولت دور می‌ساخت (برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به علامه و جوادی‌یگانه، ۱۴۰۳).

سازمان‌های صنفی در دوره قاجار در حوزه نظارت بر کم‌وکیف و تعیین قیمت کالاها نیز تا حدودی از خودگردانی برخوردار بودند. محتسب به عنوان مقام شرعی نظارت بر اوزان، مقیاس‌ها، قیمت‌ها و امور بازار در شهرها در خلال قرن نوزدهم متروک شده بود. بینینگ در سال ۱۸۵۷ می‌نویسد «منصب محتسب اخیراً در شیراز از بین رفته است» (لمبتون، ۱۳۶۰: ۱۴). در واقع، در شهرهای بزرگ ایران در قرن نوزدهم، منصب محتسب یا از بین رفته بود یا زیر نظر داروغه انجام وظیفه می‌کرد. داروغه، به عنوان پلیس شهر، مسئولیت نظم و امنیت بازار را زیر نظر کلانتر بر عهده داشت. او متخلفان را از طریق جریمه یا چوب و فلک مجازات می‌کرد. نگهبانی از بازار، به ویژه در شب‌ها، از وظایف داروغه بود. اوین وظایف داروغه را این گونه شرح می‌دهد: «مسئول انتظامات شهری داروغه است. بازار

برای خود، داروغه خاصی دارد که در حقیقت همه کاره‌ی آنجا است. او امنیت شبانه بازار را تامین می‌کند، اگر احياناً شب سرقتی صورت گیرد، مسئولیت با اوست. برای حفاظت از بازار اشخاص ذینفع، روزانه از قرار هر دکان یک شاهی به او اجرت می‌دهند» (اوبن، ۱۳۶۲: ۶۵). اعظم قدسی (۱۳۴۲: ۳۴) نیز می‌نویسد در تهران «تمام بازار یک داروغه بزرگ داشت که مرکزش در چهارسوق بزرگ بود... این داروغه حاکم بر سایر داروغه‌های بازار بود... موقع تعطیل شدن بازار و عدم عبور و مرور در شهر وظیفه هر داروغه این بود که با عده خود کلیه دکانین حدود خود را بازدید می‌نمودند و دست به قفلها و امتحان می‌کردند و...». همچنین اجرای حدود دادگاه‌های عرفی (و شرعی) نیز توسط او اعمال می‌شده است (همچنین رج فلور، ۱۳۶۵: ۹۳؛ ۱۳۶۶: ۶۹ و ۸۱؛ لمبتون، ۱۳۶۰: ۱۵). به ویژه، او اختیار رسیدگی مستقیم به اشکال مختلف دزدی از سرقت تا کم‌فروشی در بازار را دارا بوده است. اورسل (۱۳۸۲: ۲۴۷) در سال ۱۸۸۸ در تهران به دستگیری سارقان توسط گزرمه‌های (سربازهای) داروغه و اعمال مجازات آنی یکی از کسبه که در ترازوی خود از سنگ‌های تقلبی استفاده می‌کرده است، اشاره دارد. اگر چه فلور (۱۳۶۵: ۵۴؛ ۱۳۶۶: ۷۰) معتقد است که در اواخر قرن نوزده، قدرت روسای صنف در حل و فصل و مجازات منازعات و تخلفات صنفی کاهش یافته و به داروغه انتقال یافته است، لیکن، به طور کلی، اهل بازار تا آنجا که امکان داشت، می‌کوشیدند که از دخالت مامورین حکومتی در امور خودشان جلوگیری کنند. زیرا مداخله حکومت به زیان بستانکار و بدهکار بود. بنابراین، آنها معمولاً محاکم صنفی خود را تشکیل می‌دادند.

با وجود این‌ها، در بازار سده نوزدهم مکانیزم‌های غیردولتی برای کنترل کم‌وکیف و قیمت‌ها کالاها وجود داشته است. این کنترل بر کم‌وکیف و قیمت

بر حسب نوع کالاها متفاوت بود. قیمت کالاهای صنعتی به طور معمول خارج از دخالت دولت تعیین می گشت. تعیین قیمت کالاهای صنعتی گاه به گاه توسط خود سازمان های صنعتی پیشه وران صورت می گرفت. چنان که آدامز گزارش می دهد «صنعتگران دارای صنف هستند، و گاه به اتفاق برای تعیین قیمت ها عمل می کنند» (به نقل از فلور، ۱۳۶۵: ۹۵). اما اغلب قیمت عرضه براساس تقاضای محلی بود که تعیین می گشت. شیوه هایی برای نظارت سازمان های صنعتی بر کیفیت کالاهای صنعتی نیز وجود داشت. در کالاهای صنعتی دستی کار هر استادی به سادگی قابل کنترل بود که برای هر یک از آنها نشان یا تمغایی تعیین شده بود، که بایستی آن را روی کالای تولید شده خود می زد. کوزنتسوا معتقد است که این نشان توسط شورای استادان تایید می شد و در جلسه عمومی اعضا اهدا می گردید. اگر استادی بدون اولاد ذکور وفات می کرد این نشان توسط شورای استادان و در جلسه عمومی به یک استاد دیگر منتقل می شد (کوزنتسوا به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۴۴۹). در مورد دیگر کالاها، به جز کالاهای اساسی شامل نان و گوشت، چوب و ذغال (سوخت) و علوفه، تعیین قیمت و نظارت بر بسیاری از کالاها نیز کمابیش خارج از دخالت دولت بود. در واقع، در بازار دروۀ قاجار شیوه های دولتی ثابتی برای استانداردسازی بسیاری از کالاها وجود نداشت. اما در مورد کالاهای اساسی، اوین در تبریز در اوایل قرن بیستم می نویسد «اختیار و امتیاز پر سود تثبیت قیمت های خرده فروشی اجناس، با همکاری روسای صنف های خباز، قصاب، بقال و فروشندگان علوفه، چوب و زغال، در دست بیگربیگی (حاکم) است» (اوین، ۱۳۶۲: ۶۵). در تهران نیز «رزاق چه از حیث مرغوبیت و چه از حیث قیمت، مخصوصاً نان و گوشت که توجه مستقیم

ناصرالدین شاه به این دو قسمت بوده» تحت نظر حاکم شهر بوده است (اعظام- قدسی، ۱۳۴۲: ۳۴). بدین طریق که هر ماه روسای سازمان‌های صنفی ضمن مذاکره با کلانتر می‌بایست، حداکثر قیمت محصولاتی را که اعضای هر صنف می‌فروخت، تعیین می‌کردند. فهرست این قیمت‌ها که با نام «نرخ شهر» یا «تسعیر» اجناس معروف بود به مردم اعلام می‌شد. برای نمونه، مستوفی به درج نرخ خواربار از طریق روزنامه‌های حکومتی مانند روزنامه ایران یا روزنامه اطلاع از اواسط قرن نوزده اشاره دارد (مستوفی، ۱۳۸۸ (ج ۲): ۱۸).

جدول ۲: نرخ شهر در تهران در سال ۱۹۷۱^۱

گوشت		خواربار		علوفه		سوخت	
گوشت یک من	۲۴۰۰ دینار	گندم یک خروار	۱۱ تومان و ۲ قران	جو یک خروار	۸ تومان	یونجه یک خروار	۱ تومان و ۲ قران
مرغ قطعه	۳۰۰ دینار	برنج- صدری ۹ من	۵۷۵۰ دینار	نخود یک من	۱۶۰۰ دینار	کاه یک خروار	۱ تومان و ۵ قران
		کرچک یک خروار	۱۰ تومان	روغن ۹ من	۲ تومان	قصیل یک خروار	۳۳۳۳ دینار
		پنیر ۹ من	۹ قران	ماست ۹ من	۱۲۰۰ دینار		

اما حتی با وجود این دخالت دولت، روسای این اصناف همچنان می‌توانستند

۱ منبع: روزنامه ایران، ۱۴ صفر ۱۲۸۸

تا اندازه قابل توجهی بر قیمت‌ها و کیفیت فرآورده‌های خود نظارت داشته باشند. برای نمونه، در تهران رئیس صنف قصاب بر تعیین تعداد کشتار روز و قیمت گوشت و توزیع گوشت میان قصابان در شهر نظارت داشت (کاساکوفسکی، ۱۳۴۴: ۵۶-۵۴). در حقیقت، توجه مقامات حکومتی به نظارت بر کالاهای اساسی به این دلیل بود که گرانی قیمت محصولات اساسی به ناآرامی‌های اجتماعی منجر می‌گشت. اعظام قدسی یکی از صاحب‌منصبان این دوره در خاطرات خود می‌نویسد: «وقتی که ناصرالدین شاه پسرش نایب‌السلطنه را بحکومت طهران انتخاب کرد، باو گفت: پسر اگر یک روز بگوشم برسد که نان و گوشت کم و یا گران شده است بدان آنروز تو را با سخت‌ترین طرزی مجازات خواهم نمود و سه روز بدنت را بالای چوبه دار خواهم گذاشت تا عموم مردم از زن و مرد بدانند در مقابل آسایش عمومی از هیچ چیز نخواهم گذشت حتی فرزندانم» (اعظام قدسی، ۱۳۴۲ (ج ۱): ۳۶).

از همین روست که دخالت دولت در تعیین قیمت کالاهای اساسی برای پرهیز از آشوب‌های عمومی، به ویژه در مواقع بحرانی مانند خشکسالی یا کمبود ارزاق افزایش می‌یافت. برای نمونه، در سال ۱۹۷۱ که ایران با یک قحطی بزرگ روبرو بود، تنظیم نرخ مواد غذایی به مقامی به نام «مقام احتساب» شهر تهران سپرده شد. او که از میان کدخدایان توسط حکومت تعیین گردیده بود، موظف بود هر ده روز به همراه کلانتر و کارکنان دارالحکومه و کدخدای اصناف قیمت مواد غذایی اولیه را تعیین کند: «... و بجهت انتظام نرخ ماکولات هم زکیخان کدخدا بمنصب احتسابی شهر برقرار گشت حسب الحکم مقرر شد که بعد از این هر ده روز یک‌دفعه کلانتر و احتساب و کارکنان دارالحکومه و مباشرین اصناف نرخ ماکولات را مشخص و معین نموده نگذارند هرج و مرج شود و فروشندگان

اجناس تعدی از حد خود نمایند» (روزنامه ایران ۲۲ صفر ۱۲۸۸).

بنابراین، همانطور که محققان دیگری همچون آبراهامیان (۱۳۸۴: ۲۰) و نشات (۱۳۸۳) نیز اشاره کرده‌اند، این دخالت دولت نه از سر قدرت بلکه از روی ضعف آن در رفع آشوب‌های عمومی است که در مواقع بحرانی شدت می‌یابد. در اواخر قرن نوزدهم که اوضاع اقتصادی به شدت آشفته و نابسامان بود، این دخالت‌ها و فشارهای حکومت بر اصناف محصولات اساسی بی‌حساب و کتاب افزایش یافته بود. همین امر یکی از موجبات نارضایتی فزاینده سازمان‌های صنفی از دولت را رقم می‌زد. برای نمونه، دولت برای کاهش قیمت‌ها در دو دهه پایانی قرن نوزدهم، آنها را چوب و فلک می‌کرد (ویلز، ۱۳۶۸: ۳۸)، از انبارهای دولتی غله می‌فروخت (مستوفی، ۱۳۸۸ ج ۲: ۴۳؛ کاساکوفسکی، ۱۳۴۴: ۱۸۴-۱۸۵) یا احشام را کشتار و گوشت آن را در شهر می‌فروخت (کاساکوفسکی، ۱۳۴۴: ۵۷). همچنین به نظر می‌رسد جلسات ماهیانه کلاتر با روسای صنف در تهران که در دهه‌های پنجاه و شصت به طور مرتب برقرار می‌شده است، در زمان حکومت نایب‌السلطنه (دهه هشتاد و نود) متروک شده است (همچنین فلور، ۱۳۶۵: ۹۰). خاطرات کلنل کاساکوفسکی این موضوع را تایید می‌کند. در تعیین قیمت نان و گوشت در سال‌های ۱۸۹۶ که دستخوش بحران بود، سخنی از جلسات ماهیانه کلاتر با روسای صنف قصابان و خبازان نیست، بلکه حاکم شهر به طور مستقیم با روسای اصناف روبرو بوده و در مقابل پیشکش‌های نقدی آنها را در حفظ انحصار یا تعیین قیمت به رسمیت می‌شناخت (کاساکوفسکی، ۱۳۴۴: ۵۵-۵۸ و ۱۸۴-۱۸۵). متروک‌شدن این جلسات همراه با افزایش فشارها و دخالت‌های دولت بر اصناف حاکی از این است که این جلسات به سازمان‌های صنفی امکان مذاکره و چانه‌زنی با کلاتر بر سر کم و کیف و قیمت کالاهای‌شان

را به آنها می‌داد. امکانی که تاثیر گذاری آنها را تا حدودی در این حوزه حفظ می‌کرد.

همانطور که می‌بینیم، در هشت حوزه‌ای که از سازماندهی کار برشمردیم، سازمان‌های صنفی سده نوزدهم از درجات قابل توجه‌ای از خودگرانی از دولت برخوردارند. حوزه‌های شرایط کار، روابط استاد و شاگردی، حکمت، روابط مالی - اعتباری و حمایت اجتماعی سازمان‌های صنفی اساساً به دور از نهادهای دولتی بود. در کسب اجازه دکان پس از اعطاء گواهینامه استادی و انتخاب رئیس صنف، اختیارات آنها نیازمند امضاء نهایی کلانتر بود. بیشترین رابطه دولت قاجار با سازمان‌های صنفی در حوزه‌های وضع مالیات و کنترل کم و کیف و قیمت در کالاهای اساسی، به ویژه در مواقع بحرانی، بود که در این حوزه‌ها نیز موقعیت آنها به مذاکره و چانه‌زنی با کلانتر بستگی داشت. نکته‌ای که در اینجا باید به آن توجه کرد، خود مقام «کلانتر» است. اگر چه کلانتر به عنوان نماینده حاکم در شهر از سوی حاکم تعیین می‌گردد، اما انتخاب او بر اساس نظر و خواست مردم صورت می‌گرفت. ملکم در اوایل قرن نوزده می‌نویسد: «و همچنین کلانتران و کدخدایان محلات هر شهر باید از اهالی بلد، و بلکه کسانی باشند که غالب ناس مایل به ایشان باشند. که فی‌الحقیقه کلانتران و کدخدایان محلات و قری و دهات، کسانی هستند که به انتخاب مردم همان مکان باید معین شوند... این قسم کلانتر و کدخدا احتمال دارد که وقتی از روی اضطراب و اجبار آلت دست، ظلمه شود، لاکن طبیعت و مصلحت خود و خانواده و ورثه او اقتضای آن دارد که حتی المقدور در حمایت اهالی بلد خود بذل جهد نماید. بنابراین این رسم سبب این است که اهالی ایران کمتر در معرض ظلم و تعدی حکومت واقع می‌شوند». در ادامه ملکم ضمن اشاره به همین رسم در انتخاب مقدم تجار، کسبه و

پیشه‌وران نتیجه می‌گیرد «در هیچ ملکی مردم نسبت به خود و جاه و مکان اقامت خود، مثل مردم ایران آزاد نیستند» (ملکم، ۱۳۶۰: ۲: ۷۷۲). این نظر توسط ناظران دیگر نیز تایید شده است. چنانکه پولاک (۱۳۶۸: ۳۹۳) در ۱۸۵۰ به «آزادی کامل کسب» برای سازمان‌های صنفی اشاره می‌کند و گوینو (به نقل از عیسوی، ۱۳۶۲: ۵۴) در سال ۱۸۵۶ «آزادی نسبتاً زیادی» را برای سازمان‌های صنفی قائل است. از این رو، اگرچه سازمان‌های صنفی تابع اقتدار حکومت قاجار بودند اما خودگرانی قابل توجه‌ای از دولت داشتند.

نتیجه‌گیری

دولت قاجار برخلاف دولت صفوی ناتوان از ایجاد یک ساختار قدرت متمرکز در کشور برای اداره آن به همراهی گروه‌های قدرتمند نیاز داشت. از این رو، دولت قاجار به ناچار سیاستی را در پیش گرفت که بر حفظ توازن میان گروه‌های قدرت متمرکز بود. در نتیجه، اگرچه شیوه اعمال قدرت، فردی یا خودکامانه بود، اما قدرت، ساختاری گروهی و پراکنده داشت. در شهر، دولت با بازاریان روبرو بود. از آنجا که دولت در ایجاد نهادهایی برای ادغام گروه‌های مختلف بازار در خود ضعیف بود، به آنها برای اداره حیات اقتصادی، به ویژه تامین منابع مالی، متکی بود. بنابراین، تعامل دولت با بازار نیز مبتنی بر «حفظ توازن قدرت» براساس منافع متقابل بود. دولت به بازار جهت تامین مالی خود احتیاج داشت و بازار به دولت برای برقراری زمینه انجام فعالیت‌های اقتصادی نیازمند بود. همین امر موجب استقلال نسبی بازار از دولت می‌شد. بازاریان با پرداخت انواع منابع مالی تابعیت خود را به دولت قاجار نشان می‌دادند و دولت در ازای دریافت منابع مالی، موقعیت بازاریان را در حوزه خود به رسمیت می‌شناخت. بدین ترتیب، اداره بازار و سامان آن تا اندازه زیادی به دست خود بازاریان محلی سپرده شده بود. اما

هنگامی از بازار سخن می‌گوییم، نباید فراموش کنیم که بازار از گروه‌های مختلف به لحاظ پایگاه اقتصادی- اجتماعی تشکیل شده است و نباید آن را معادل یک گروه در نظر گرفت. تجار بزرگ علاوه بر عوارض گمرکی، به دلیل ثروت و توانایی پرداخت وام به حکام، دسترسی بیشتری به دولت داشتند که بر میزان نفوذ سیاسی آنان می‌افزود. این امر آنها را در موقعیت بهتری برای مذاکره در دفاع از منافع خود با دولت قرار می‌داد. از آنجا که اصناف همچون تجار بزرگ دارای ثروت زیادی نبودند، از نفوذ سیاسی و موقعیت مذاکره مستقیمی که تجار بزرگ با دولت برخوردار بودند، بی‌بهره بودند. اما سازمان‌های صنفی به دولت مالیات پرداخت می‌کردند که تابعیت آنها را به حکومت قاجار نشان می‌داد. ضعف مالی دولت، حاکمان را به مالیات گروه‌های صنفی نیز نیازمند و وابسته می‌کرد. همین امر در نظام موازنه دوره قاجار به سازمان‌های صنفی نیز امکان مذاکره و چانه‌زنی می‌داد. از آنجا که اصناف مانند تجار بزرگ از ثروت و قدرت برخوردار نبودند، در مقابل دولت به صورت منفرد بسیار آسیب‌پذیر بودند. از این‌رو، مذاکره و چانه‌زنی آنها مانند تجار مستقیم و پراکنده نبود بلکه به صورت جمعی صورت می‌گرفت. اگر چه این چانه‌زنی جمعی از طریق سازمان جمعی، نفوذ سیاسی مستقیمی همچون تجار بزرگ را برای اصناف رقم نمی‌زد اما دست آنها را در اداره امور سازمان خود از جمله وضع مالیات تا حدودی باز می‌گذاشت. علاوه بر وضع مالیات، سازمان‌های صنفی سده نوزدهم در حوزه‌های مختلف سازماندهی کار از درجات متفاوتی از خودگردانی از دولت برخوردار بودند. در واقع، بیشترین رابطه دولت قاجار با سازمان‌های صنفی در حوزه‌های وضع مالیات و کنترل کم و کیف و قیمت در کالاهای اساسی بود که در این حوزه‌ها نیز موقعیت آنها به مذاکره و چانه‌زنی با کلاتر بستگی داشت. حوزه‌های شرایط کار، روابط

استاد و شاگردی، حکمیت، حمایت اجتماعی و روابط مالی - اعتباری سازمان‌های شبکه‌ای صنفی اساساً به دور از نهادهای دولتی بود. در کسب اجازهٔ دکان پس از اعطاء گواهینامه استادی و انتخاب رئیس صنف، اختیارات آنها نیازمند امضاء نهایی مقام کلانتر بود. مقامی که نظر و خواست مردم در انتصاب او توسط حاکم نقشی تعیین کننده داشت. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت اگرچه سازمان‌های صنفی تابع اقتدار حکومت قاجار بودند اما خودگرانی قابل توجه‌ای از دولت داشتند. عدم ادغام نهادهای دولت در حوزه‌های مختلف سازماندهی کار، ادارهٔ امور را توسط شبکه اعضا میسر می‌ساخت. شبکه‌هایی از روابط پایدار و حکم شده در بازار که با استقلال نسبی از دولت، کار را در بازار محلی سازماندهی می‌کردند. تابعیت سازمان‌های صنفی به دولت نیز به طور عمده از طریق پرداخت مالیات صنفی (بنیچه) مشخص می‌شده است. دولت نیز در ازای مالیاتی که از هر سازمان صنفی می‌گرفته است، نه تنها اجازه فعالیت اقتصادی را به آنها می‌داد بلکه سهم مناسبی از حرفه یعنی نوعی از انحصار را برای آنها به رسمیت می‌شناخت. بدین ترتیب، چنان که وبر شرح داده بود، تشکیلی بخشی از یک گروه گسترده‌تر به حساب می‌آید که همزمان کاملاً مقید و غیرگردان باشد، از این رو، نمی‌توان استدلال کرد که سازمان‌های صنفی در دورهٔ قاجاریه به عنوان بخشی از سازمان اداری دولت صرفاً دارای کارکرد اداری - مالی فاقد هر گونه استقلالی هستند بلکه مبتنی بر سیاست حفظ توازن قدرت براساس منافع متقابل میان دولت و بازار، استقلال نسبی سازمان‌های صنفی حفظ می‌گشت. این پژوهش با به چالش کشیدن برداشت یک‌جانبه از «بازار در بند استبداد مطلق» تصویری پویا از رابطه دولت و سازمان‌های صنفی در بازار در شهر را نشان می‌دهد که در آن هر دو طرف درگیر فرآیندهای دائم مذاکره، سازش، مقاومت و بازتولید قواعد اقتصادی - اجتماعی

بودند که در هر دوره تاریخی با توجه به توازن نیروهای اجتماعی و اقتصادی قابل تحلیل است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Sajedah Allameh

<https://orcid.org/0009-0008-4114-1914>

منابع

آبراهامیان، پروانه (۱۳۸۴). مقالاتی در جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ترجمه سهیلا ترابی فارسانی، تهران: شیرازه.

اسناد کتابخانه ملی (۱۳۸۰ق) (۱۸۶۳ق): شناسه سند: ۲۹۵/۷۴۰۰.

اسناد کتابخانه ملی (۱۲۹۸-۱۳۰۵ق) (۱۸۸۱-۱۸۸۸م). شناسه سند: ۲۹۵/۷۹۶۹.

اسناد کتابخانه ملی (۱۳۰۶-۱۳۰۹ق) (۱۸۸۹-۱۸۹۲م)، شناسه سند: ۲۹۵/۷۵۵۷.

اشرف، احمد (۱۳۷۴). جامعه مدنی و نظام صنفی، ایران‌نامه، سال چهاردهم، ش ۱: ۵-۴۰.

اشرف، احمد (۱۳۵۹). موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران، تهران: پیام.

اشرف، احمد (۱۳۵۳). ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران دوره اسلامی، تهران: نامه علوم اجتماعی.

اشرف، احمد و علی بنوعزیزی (۱۳۸۶). طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران، تهران: نیلوفر.

اعظام‌قدسی، حسن (۱۳۴۲). کتاب خاطرات من (ج ۱)، تهران: چاپخانه حیدری.

اوبن، اوژن (۱۳۶۲). ایران امروز، ترجمه و حواشی و توضیحات علی اصغر سعیدی، تهران: زوار.

اورسل، ارنست (۱۳۸۲). سفرنامه ایران و قفقاز، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

بشیری، حسین (۱۳۸۴). موانع توسعه سیاسی در ایران، تهران: گام نو.

تذکره الملوک (۱۳۳۲). به کوشش دبیر سیاقی، تهران: طهوری.

پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۱). سفرنامه پولاک «ایران و ایرانیان»، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی.

سیوری، راجر (۱۳۷۴). ایران عصر صفویه، احمدصبا، تهران: کتاب تهران.

شوستر، مورگان (۱۳۸۹). اختناق ایران، ترجمه حسن افشار، تهران: ماهی (چاپ ۲).

شهری، جعفر (۱۳۷۸). تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم (جلد ۱). تهران: رسا.

روحانی، کاظم (۱۳۶۶). اصناف و پیشه وران در عصر صفویه، کیهان اندیشه ۱۴، مهر و آبان: ۹۱-۹۶.

رهبری، هادی (۱۳۸۷). تجار و دولت در عصر قاجار، تهران: کویر.

روششوار، کنت ژولین دو (۱۳۷۸). خاطرات سفر ایران، ترجمه مهرا توکلی، تهران: نی.

روزنامه ایران، ۱۴ صفر ۱۲۸۸ق.

روزنامه ایران، ۲۲ صفر ۱۲۸۸ق.

جمالزاده، سیدمحمدعلی (۱۳۳۵). گنج شایگان، برلن: اداره کاوه.

علامه، ساجده و جوادی یگانه، محمدرضا (۱۴۰۳). مطالعه ساختار سازمان های صنفی در بازارهای ایران / مطالعه موردی: بازار تهران (۱۹۰۶-۱۸۰۰ میلادی)، فصلنامه جامعه شناسی ایران، دوره ۲۴، شماره ۳: 79-101.

عیسوی، چارلز (۱۳۶۲). تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: گستره.

فلور، ویلم (۱۳۶۶). جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار (جلد اول)، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.

فلور، ویلم (۱۳۶۵). جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار (جلد دوم)، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.

کاتوزیان، همایون (۱۳۹۵). اقتصاد سیاسی ایران، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران: مرکز (چاپ بیست و یکم).

کاتوزیان، همایون (۱۳۹۱). ایرانیان، ترجمه حسین شهیدی، تهران: مرکز.

کاتوزیان، همایون (۱۳۷۷). نه مقاله در جامعه‌شناسی تاریخی ایران: نفت و توسعه اقتصادی، ترجمه علیرضا طیب، تهران: مرکز.

کاتوزیان، همایون (۱۳۸۰). تضاد دولت و ملت، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نی.

کاتوزیان، همایون (۱۳۹۴). دولت و جامعه در ایران، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز (چاپ هشتم).

کاتوزیان، همایون (۱۳۹۰). ایران، جامعه کوتاه مدت، ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نی (چاپ نهم).

کاساکوفسکی (۱۳۴۴). خاطرات کلنل کاساکوفسکی، ترجمه عباسقلی جلی، تهران: سیمرخ.

کرزن، جرج (۱۳۷۳). ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی (ج ۱ و ۲)، تهران: علمی و فرهنگی (چاپ چهارم).

کرونین، استفانی (۱۳۸۹). «ساختن یک ارتش نو: اصلاحات نظامی در ایران عصر قاجار» در کتاب جنگ و صلح در ایران دوره قاجار، زیر نظر رکسانه فرمانفرمایان، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز.

کدی، نیکی (۱۳۶۹). ریشه‌های انقلاب ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: قلم. کشاورزian، آرننگ (۱۳۸۳). بازار تهران؛ تداوم یا دگرگونی؟، فصلنامه گفتگو، بهمن، شماره ۴۱: ۴۹-۱۱.

کوزنتسوا و همکاران (۱۳۸۶). پژوهش‌هایی در تاریخ نوین ایران، ترجمه سیروس ایزدی

- و میترا دات ایزدی، تهران: زوار.
- کیوانی، مهدی (۱۳۹۲). پیشه‌وران و زندگی صنفی آنان در عهد صفوی، ترجمه یزادن فرخی، تهران: امیرکبیر.
- گویینو، کنت (۱۳۸۳). سه سال در آسیا، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: قطره.
- لمبتون، آن (۱۳۵۷). ایران عصر قاجار (جلد اول)، ترجمه سیمین فصیحی، تهران: جاودان خرد.
- لمبتون، آن (۱۳۶۰). جامعه اسلامی در ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- لمبتون، آن (۱۳۷۷). مالک و زارع در ایران، ترجمه منوچهر امیری، تهران: علمی و فرهنگی (چاپ چهارم).
- مارتین، ونسا (۱۳۹۴). دوران قاجار، ترجمه افسانه منفرد، تهران: اختران.
- ملکم، سرجان (۱۳۶۰). تاریخ کامل ایران (جلد ۱ و ۲). ترجمه میرزا اسماعیل حیرت، تهران: افسون.
- میرزافیعا (۱۳۴۷). دستورالملوک، تصحیح محمدتقی دانش پژوه، در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال ۱۶، شماره ۵ و ۶.
- میگدال، جوئل (۱۳۹۵). دولت در جامعه، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: کویر.
- مینورسکی، ولادیمیر (۱۳۶۸). سازمان اداری حکومت صفوی، مسعود رجب‌نیا، تهران: امیرکبیر.
- مستوفی، عبدالله (۱۳۸۸). شرح زندگانی من: تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه (ج ۲)، تهران: زوار.
- ناطق، هما (۱۳۷۱). بازرگانان در دادوستد با بانک شاهی، پاریس: خاوران.
- نشات، گیتی (۱۳۸۳). از بازار سنتی تا بازار مدرن، فصلنامه گفتگو، شماره ۴۱: ۶۵-.
- ویلز (۱۳۶۸). ایران در یک قرن پیش، ترجمه غلامحسین قراگوزلو، تهران: اقبال.
- وبر، ماکس (۱۳۷۴). اقتصاد و جامعه، ترجمه عباس منوچهری، مهرداد ترابی نژاد،

Reference

Bonine, M.E. (1989). Bazaar (general), Online Encyclopedia Iranica.

Mojtahedzadeh, P. (2004). small players in the great game: the settlement of iran 's easternand creation of Afghanistan (London: RoutledgeCurzon).

Keshavarzian, A. (2007). Bazaar and state in Iran, New York: cambridge university press. Granovetter,MS.(1985 (. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. Am.J. Sociol.91:481-510.

Rabi, U. and ter-oganov, N. (2012). The military of Qajar Iran: The features of an irregular army from the eithteenth to the early twentieth century, Iranian studies, vol. 45, issues 3: 333-354.

Bonine, M.E. (1989). Bazaar (general), Online Encyclopedia Iranica.

Mojtahedzadeh, P. (2004). small players in the great game: the settlement of iran 's easternand creation of Afghanistan (London: RoutledgeCurzon).

Keshavarzian, A. (2007). Bazaar and state in Iran, New York: cambridge university press. Granovetter,MS.(1985 (. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. Am.J. Sociol.91:481-510.

Rabi, U. and ter-oganov, N. (2012). The military of Qajar Iran: The features of an irregular army from the eithteenth to the early twentieth century, Iranian studies, vol. 45, issues 3: 333-354.

Translated References into English

- Abrahamian, E. (1384). *Essays on the political sociology of Iran* (S. Torabi Farsani, Trans.). Tehran: Shirazeh. [In Persian]
- Abasi Shahkhouh, M. (1398). Assessing the relationship between power, state and society in pre-modern Iran. *Quarterly Journal of State Studies*, 5(18), 9-129. [In Persian]
- Allameh, S., & Javadi-Yeganeh, M. R. (1403). A study on the structure of guild organizations in Iranian markets; Case study: Tehran Bazaar (1800-1906 AD). *Iranian Journal of Sociology*, 24(3), 79-101. [In Persian]
- Ashraf, A. (1353). Features of historical urbanization in Iran (Islamic Period). *Social Sciences Letters (Nameh-ye Olum-e Ejtema'i)*. [In Persian]
- Ashraf, A. (1359). *Historical obstacles to the growth of capitalism in Iran*. Tehran: Payam. [In Persian]
- Ashraf, A. (1374). Civil society and the guild system. *Iran Nameh*, 14(1), 5-40. [In Persian]
- Ashraf, A., & Banuazizi, A. (1386). *Social classes, the state and revolution in Iran*. Tehran: Niloufar. [In Persian]
- Bashiriyeh, H. (1384). *Obstacles to political development in Iran*. Tehran: Gaam-e No. [In Persian]
- Curzon, G. N. (1373). *Persia and the Persian question* (G. V. Mazandarani, Trans., Vols. 1-2). Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Dabir-Siaghi, M. (Ed.). (1332). *Tadhkirat al-Muluk*. Tehran: Tahoori. [In Persian]

- E'zam-Ghodsi, H. (1342). *My memoirs* (Vol. 1). Tehran: Heydari Printing House. [In Persian]
- Floor, W. (1365). *Essays on the social history of Iran in the Qajar Era* (Vol. 2, A. Seri, Trans.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Floor, W. (1366). *Essays on the social history of Iran in the Qajar Era* (Vol. 1, A. Seri, Trans.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Gobineau, A. (1383). *Three years in Asia* (A. H. Mahdavi, Trans.). Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Issawi, C. (1362). *The economic history of Iran* (Y. Azhand, Trans.). Tehran: Gostaresh. [In Persian]
- Jamalzadeh, S. M. A. (1335). *Ganj-e Shayegan*. Berlin: Kaveh Publication. [In Persian]
- Katouzian, H. (1377). *Nine essays on the historical sociology of Iran: Oil and economic development* (A. Tayyeb, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Katouzian, H. (1380). *The dialectic of state and society in Iran* (A. Tayyeb, Trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Katouzian, H. (1390). *The short-term society* (A. Kowsari, Trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Katouzian, H. (1391). *The Persians* (H. Shahidi, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Katouzian, H. (1394). *State and society in Iran* (H. Afshar, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Katouzian, H. (1395). *The political economy of modern Iran* (M. Nafisi & K. Azizi, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]

- Keshavarzian, A. (1383). Tehran Bazaar: Continuity or change? *Goftogu Quarterly*, (41), 11-49. Tehran. [In Persian]
- Keyvani, M. (1392). *Artisans and guild life in the Safavid period* (Y. Farrokhi, Trans.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Keddie, N. (1369). *Roots of revolution* (A. Govahi, Trans.). Tehran: Qalam. [In Persian]
- Kosogovski, V. (1344). *Memoirs of Colonel Kosogovski* (A. Jali, Trans.). Tehran: Simorgh. [In Persian]
- Cronin, S. (1389). Building a new army: Military reform in Qajar Iran. In R. Farmanfarmaian (Ed.), *War and peace in Qajar Persia* (H. Afshar, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Kuznetsova, N. A., et al. (1386). *Studies in the modern history of Iran* (S. Izadi & M. Izadi, Trans.). Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Laelalizadeh, M., & Dianat, M. (1404). Investigating the interaction between the state and the society during the period of the Islamic Republic of Iran: Policymaking from the perspective of the network society. *Quarterly Journal of State Studies*, 11(42), 373-409. [In Persian]
- Lambton, A. K. S. (1357). *Qajar Persia* (Vol. 1, S. Fasihi, Trans.). Tehran: Javidan-e Kherad. [In Persian]
- Lambton, A. K. S. (1360). *Islamic society in Iran* (Y. Azhand, Trans.). Tehran: Mowla. [In Persian]
- Lambton, A. K. S. (1377). *Landlord and peasant in Persia* (M. Amiri, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Malcolm, J. (1360). *The history of Persia* (Vols. 1-2, M. I. Heyrat, Trans.). Tehran: Afsoon. [In Persian]

- Martin, V. (1394). *The Qajar Era* (A. Monfared, Trans.). Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Migdal, J. S. (1395). *State in society* (M. T. Delfrouz, Trans.). Tehran: Kavir. [In Persian]
- Minorsky, V. (1368). *Tadhkirat al-Muluk: A manual of Safavid administration* (M. Rajabnia, Trans.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Mirza Rafia. (1347). *Dastur al-Muluk* (M. T. Daneshpazhuh, Ed.). *Journal of the Faculty of Letters and Humanities, University of Tehran*, 16(5-6). Tehran. [In Persian]
- Mostowfi, A. (1388). *The story of my life: The social and administrative history of the Qajar period* (Vol. 2). Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Nashat, G. (1383). From traditional bazaar to modern bazaar. *Goftogu Quarterly*, (41), 65-. Tehran. [In Persian]
- Nategh, H. (1371). *Merchants in trade with the Imperial Bank*. Paris: Khavaran. [In Persian]
- National Library of Iran. (1280 AH). *Document ID: 7400/295*. [In Persian]
- National Library of Iran. (1298-1305 AH). *Document ID: 7969/295*. [In Persian]
- National Library of Iran. (1306-1309 AH). *Document ID: 7557/295*. [In Persian]
- Oben, E. (1362). *Iran today* (A. A. Saeidi, Trans.). Tehran: Zavvar. [In Persian]

- Orsel, E. (1382). *Travelogue of Iran and the Caucasus* (A. A. Saeidi, Trans.). Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Polak, J. E. (1361). *Polak's travelogue: Iran and Iranians* (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Rabi, U., & Ter-Oganov, N. (2012). The military of Qajar Iran: The features of an irregular army from the eighteenth to the early twentieth century. *Iranian Studies*, 45(3), 333-354.
- Rochechouart, J. (1378). *Memoirs of a journey to Iran* (M. Tavakoli, Trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Rouhani, K. (1366). Guilds and artisans in the Safavid Era. *Keyhan-e Andisheh*, (14), 91-96. Tehran. [In Persian]
- Ruznameh-ye Iran [Iran Newspaper]. (1288 AH). 14 Safar. Tehran. [In Persian]
- Ruznameh-ye Iran [Iran Newspaper]. (1288 AH). 22 Safar. Tehran. [In Persian]
- Samiei Isfahani, A. (1401). Limited state; Rereading the policy of "dominance and change" in the second Pahlavi period based on Joel S. Migdal's theory. *Quarterly Journal of State Studies*, 8(30), 59-92. [In Persian]
- Savory, R. (1374). *Iran under the Safavids* (A. Saba, Trans.). Tehran: Ketab-e Tehran. [In Persian]
- Shahri, J. (1378). *Social history of Tehran in the 13th century* (Vol. 1). Tehran: Rasa. [In Persian]
- Shuster, M. (1389). *The strangling of Persia* (H. Afshar, Trans.). Tehran: Mahi. [In Persian]

Weber, M. (1374). *Economy and society* (A. Manouchehri et al., Trans.). Tehran: Mowla. [In Persian]

Wills, C. J. (1368). *Iran a century ago* (G. Gharagozlu, Trans.). Tehran: Eqbal. [In Persian]

استناد به این مقاله: علامه، ساجده . (۱۴۰۴). رابطه دولت و سازمان‌های صنفی در بازار مطالعه موردی: بازار تهران (۱۹۰۶-۱۸۰۰ میلادی). ، دولت‌پژوهی، ۱۱ (۴۴)، ۱-۵۲

doi: 10.22054/tssq.2026.86622.1685

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License